

МІЖНАРОДНИЙ ЕКОНОМІКО-ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ АКАДЕМІКА СТЕПАНА ДЕМ'ЯНЧУКА

МАТЕРІАЛИ

Всеукраїнської науково-практичної конференції

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ: МИНУЛЕ І СУЧАСНІСТЬ

*25 жовтня 2022 року
м. Рівне, Україна*

Львів – Торунь
Liha-Pres
2022

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ:

Голова організаційного комітету:

Анатолій Дем'янчук – доктор педагогічних наук, професор, заслужений працівник освіти України, академік Академії наук вищої освіти, Президент Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука.

Заступники голови організаційного комітету:

Андрій Боровик – кандидат юридичних наук, професор, академік Міжнародної кадрової академії, академік Академії адміністративно-правових наук України, проректор з наукової роботи Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука;

Наталія Лопачька – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука.

Члени організаційного комітету:

Олена Яницька – кандидат педагогічних наук, професор, проректор з навчально-методичної роботи та гуманітарної освіти Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука;

Володимир Старжець – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука;

Ніна Миронець – кандидат історичних наук, доцент, декан факультету європейської освіти Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука;

Ірина Скакальська – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та методики навчання Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка;

Володимир Трофимович – доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, професор кафедри історії ім. проф. М. Ковальського Національного університету «Острозька академія»;

Мирослава Філіпович – кандидат історичних наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії Волинського національного університету імені Лесі Українки;

Людмила Стрільчук – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії Волинського національного університету імені Лесі Українки.

А43 **Актуальні питання української та всесвітньої історії: минуле і сучасність** : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Рівне, 25 жовтня 2022 року) / Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2022. 80 с.

ISBN 978-966-397-270-1

УДК 93((477)+(100))(063)

ISBN 978-966-397-270-1

© Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, 2022

ЗМІСТ

НАПРЯМ 1. ДжЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА ІСТОРИОГРАФІЯ

Підходи до вивчення і практика використання пом'яника як історичного джерела Лопацька Н. М.	5
---	---

НАПРЯМ 2. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Чинники, які вплинули на трансформаційні процеси у національній системі охорони державного кордону України з початком російської збройної агресії 2014 року Ананьїн О. В.	9
Миколаївське відділення Російського технічного товариства: склад та основні напрями діяльності Добровольська В. А.	13
Актуалізація вивчення «Історії України та української культури» як обов'язкової навчальної дисципліни у ЗВО для національно-патріотичного виховання в умовах російсько-української війни Маруховська-Картунова О. О.	17
Порятунок волинських євреїв під час Голокосту (на прикладі містечка Мізоч) Михальчук Р. Ю.	22
Імперська війна проти українців у когнітивному просторі Скакальська І. Б.	25
Відновлення підпільних організацій прибулими із таборів і спецпоселень учасниками національно-визвольного руху (друга половина 1950-х – 1960-ті рр.) Трофимович В. В., Трофимович Л. В.	30
Роль освіти у формуванні історичної пам'яті Філіпович М.Б. , ...	33
Місце монастирів Київської єпархії у розвитку системи освіти ХІХ – початку ХХ ст. в Україні Чучалін О. П.	37

НАПРЯМ 3. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Боротьба за лідерство на Близькому Сході та нова геометрія регіональних відносин Захарченко А. М.	40
Участь українського війська в Грюнвальдській битві Левдер А. І.	43
Еволюція армійської авіації Німеччини у 2001–2021 рр. Мельник В. В.	47
Радянська воєнна доктрина напередодні 22 червня 1941 року Старжець В. І.	50

НАПРЯМ 4. ВИДАТНІ ПОСТАТІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА СВІТОВОЇ ІСТОРІЇ

Вірш «Заповіт» Т. Г. Шевченко написав в Переяславі Дембіцький С. С.	54
Подвижницька діяльність Миколи Трипольського у справі збереження і популяризація пам’яток волинської старовини Кушпетюк О. І.	56
Життя та діяльність видатного українського науковця Миколи Андрійовича Маркевича Левдер А. І.	60
Роль і значення постаті Івана Мазепи в історії України Мартинюк Т. С.	63
Українська Жанна д’Арк Онищук В. Л.	66
Повернення з небуття: Володимир Островський – український культурний, громадський і політичний діяч Понедельник Л. А.	70
Державотворча концепція Івана Мазепи Соловей Т. В.	73
Участь українських офіцерів-артилеристів російської армії в Першій світовій війні Стеців Я. В.	75

НАПРЯМ 1. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА ІСТОРІОГРАФІЯ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-270-1-1>

ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ І ПРАКТИКА ВИКОРИСТАННЯ ПОМ'ЯНИКА ЯК ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА

Лопачька Н. М.

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри історії, завідувач кафедри історії

Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка

Степана Дем'янчука

м. Рівне, Україна

Історична наука послуговується різними типами джерел. Кожен із них надзвичайно важливий у рамках дослідження історичного минулого. Сучасність дозволяє досить активно науковцями використовувати, зважаючи на різновиди класифікації джерел та їхню типологію: речові, письмові, усні, етнографічні, лінгвістичні, аудіовізуальні джерельні потенціали. Дослідники послуговуються джерелами: що, безпосередньо, відтворюють історичний процес, і такими, що здійснюють це опосередковано. Кожна наукова праця, у розкритті її змісту, звісно, потребує визначеного кола джерел. Хронологічні рамки наукових досліджень теж обумовлюють необхідний перелік того чи іншого типу джерела. У відборі джерел завдання історика полягає у тому, щоб уникати спрощеного підходу до їх класифікації. Оскільки важливо визначити документ не лише по його місцю виявлення, знаходження, зберігання, а й призначення, мети створення тощо. Актуальним, насамперед, визначається наступне, що якщо розглядати джерельну базу досліджень як «...цілісну систему різноманітних носіїв інформації, сукупність об'єктів пізнання, то неминуче виникає необхідність поділу її на певні класи і підкласи (групи і підгрупи), тобто їх класифікації. На перший погляд може видатися, ніби класифікація зводиться до механічного групування джерел і що вона не має суттєвого значення для історика. Насправді, це винятково важлива і відповідальна процедура теоретико-методологічного і логічного характеру, один із дослідницьких методів, що має велике значення як для виявлення, вивчення і використання джерел, так і для організації наступної пізнавальної діяльності

дослідника, опанування джерельною інформацією та її інтерпретацією» [1]. У XIX-XX ст. та сьогодні – у XXI ст. інтерес науковців зростає і зростає щодо використання у наукових працях такого історичного джерела як пом'яник. Насамперед, це зумовлено вивченням генеалогічних аспектів: «Одним із перших використав цей матеріал М. Максимович для встановлення походження роду кн. Острозьких. Майже виключно за іменними розписами помянників Дерманського монастиря, Дубенського і деяких інших церков, Максимович намагався довести, що Острозькі є нащадками Турово-Пінської гілки Рюриковичів» [2, с. 166-167; 6, с. 241]. Системне вивчення церковних джерел в історичній науці розпочалось у XIX ст. Саме тоді науковці й почали звертати уваги на пом'яники як історичне джерело. Однак не одразу цей тип джерельного потенціалу вивчався детально. Науковці у XIX – на початку XX ст. визначали вагомість пам'ятки в рамках генеалогічних студій або ж керувалися використанням окремих відомостей різного характеру: імена, які поминалися, фіксація дарування земель, майна, пожертв на користь храмів тощо[5]. Таким чином, не завжди пом'яник слугував комплексним джерелом для вивчення певної наукової проблеми. Такий підхід до використання інформації зі згаданого типу джерела зумовлювався фрагментарністю, однобічністю без врахування його специфіки та особливостей. У сучасній історичній науці вивчення пом'яників і використання їх змістовних компонентів у дослідженнях зростає з огляду не лише на ідентифікацію представників родин, певних осіб світського (або ж духовного) представництва, а й вивчення записів, які містять інформацію про події минулого, дарчі записи, пожертвування, фонди земельного майна тощо. Саме таку інформацію можна почерпнути із такого типу джерела як пом'яник (як церковного, так і монастирського). Звісно, використання одного типу джерел не надає досліднику можливість об'єктивно підійти до вивчення наукової проблеми. Різноманітність і масштабність використання історичних джерел в результаті формує неупереджені, об'єктивні висновки. Проте трапляється, що пом'яник слугує єдиним джерелом до ідентифікації певних осіб, історичних подій. Це ускладнює процес дослідження, оскільки досить важко за інформативністю одного джерела встановити ідентичність подій, осіб тощо. Все ж, наявність одиничних записів подій в історії у тому чи іншому типі джерел вже дає підстави до їх реальності у минулому та вагомості у аспекті вивчення конкретної наукової проблеми. Саме часто записи у пом'яниках і допомагають вирішити складні історичні задачі: спростувати неоднозначні відомості про тих чи інших відомих постатей, впорядкувати інформацію про їх родовід, визначити аспекти системи благодійництва, наявності церковного або ж монастирського майна. Пом'яник – як історичне джерело – вимагає більш системного, неоднобічного вивчення. Критичний аналіз такого

типу пам'яток дозволить набагато більше поповнити історичні відомості щодо регіонального аспекту дослідження церков, монастирів, тобто церковної проблематики, а також записи імен, відомих родів, текст передмов пом'яника у системному вивченні сприятиме комплексному вивченню самої пам'ятки. «Пом'яники, синодики – це списки ревнителів православ'я, які поминалися православною церквою за літургією в певні дні року та тижня. Існує два основні типи пом'яників – це соборно-чинний і вкладний. ... Пом'яники є предметом дослідження спеціальної історичної дисципліни – синодикології. Вони містять важливий матеріал для генеалогії князівських і шляхетських родин, родинних відносин, звичаїв, топоніміки та антропоніміки, монастирських володінь тощо. Інколи в передмовах до пом'яників містилися короткі літописні замітки, вірші про невідворотність смерті... Записи супроводжувалися короткими повідомленнями про стихійні лиха, воєнні дії, добродійні справи. ...» [3]. Дослідниця Оксана Прокоп'юк у вступній статті «Поменник як історичне джерело: особливості складання пам'ятки та поминальна практика» до видання «Поменник Софії Київської. Публікація рукописної пам'ятки другої половини XVIII – першої чверті XIX ст.» подає наступне визначення терміну «пом'яник», а саме: «поменник – книга, до якої заносилися імена віруючих для поминання їх у храмі, – є комплексним, багатоаспектним та складним історичним джерелом. Власне, складність його вивчення розпочинається вже на термінологічній стадії, оскільки в історіографії Поменник нерідко виступає під назвою Синодика, хоча синонімічність цих понять, на нашу думку, не є абсолютною. Справа в тому, що Синодиком традиційно називають три різні типи пам'яток: 1) Вселенський Синодик, що є частиною Чину Православ'я»; 2) Переліки родів та окремих осіб для їх подальшого поминання у церкві (власне Поменник); 3) Літературно-настановчий збірник, в якому йдеться про загальну необхідність поминання померлих. Отже, для чіткого розмежування, термін «Синодик» може бути недостатньо інформативним і в тій чи іншій конкретній ситуації не завжди дозволяє ідентифікувати, про який саме тип пам'яток йде мова» [4, с. 5.]. У періодичних виданнях XIX ст. пом'яники публікувалися, але дослідники обмежувалися лише відтворенням окремо змісту без системного аналізу самої пам'ятки як історичного джерела, так і без характеристики інформації про згадуваних осіб, які були вписані. У першій половині XX ст. пом'яники активніше використовувалися вченими, але «... як комплексне історичне джерело, пом'яник знову не розглядався» [4, с. 7]. У XXI ст., в руслі підвищеної уваги науковців до вивчення церковної проблематики, міжконфесійних відносин, організації монастирських обителів, з'явилося чимало досліджень, в яких пом'яники використовуються як історичні джерела. Важливо досліджувати пом'яники не

лише в розрізі вивчення пам'ятки, яка дає уявлення про її структуру, складові компоненти, особливості написання, час створення, але й активніше використовувати як джерело, що поєднує риси актового і наративного. Цінність інформації, що містить такого характеру джерело – беззаперечна.

Отже, пом'яник – надзвичайно важливе історичне джерело, а сучасна історична наука на сьогодні потребує більш системних методологічних конструкцій щодо його дослідження. Правильний підхід до вивчення пом'яника – як історичного джерела, у розрізі методологічних підходів, в сукупності надасть дослідникам важливий науково-інформаційний та джерельно-аналітичний матеріал, що суттєво доповнюватиме (або ж формуватиме нові знання) не тільки про імена, вписаних осіб, а й про згадувані у пам'ятці історичні події, дарчі записи, проблеми регіональної історії.

Література:

1. Калакура Я. Класифікація джерел із всесвітньої історії як дослідницький метод. *Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини.* Вип. 15. Тернопіль : Видавництво ТНПУ ім. В.Гнатюка. 2015. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kalakura_Yaroslav/Klasyfikatsiia_dzherel_iz_vsesvitnoi_istorii_iak_doslidnytskyi_metod.pdf (дата звернення: 11.10.2022).
2. Максимович М. А. Письма о князьяхъ Острожскихъ. *Собрание сочинений М. А. Максимовича.* Киев, 1876. Т. 1. С. 164–195.
3. Пом'яники. Енциклопедія історії України. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERM=S=0&S21STR=Pomianyky (дата звернення: 03.08.2022).
4. Поменник Софії Київської. Публікація рукописної пам'ятки другої половини XVIII – першої чверті XIX ст. / упорядкування та вступні статті О. Прокоп'юк. Серія «Некрополістика в Україні». Вип. 3 (8). Київ, 2004. 264 с.
5. Похилевич Л. Сказания о населенных местностях Киевской губернии или статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся. Киев, 1864. 763 с.
6. Тесленко І. Помяник Любарського монастиря. *Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства.* Біла Церква. 2001. С. 241–260.

НАПРЯМ 2. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-270-1-2>

ЧИННИКИ, ЯКІ ВПЛИНУЛИ НА ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У НАЦІОНАЛЬНІЙ СИСТЕМІ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ З ПОЧАТКОМ РОСІЙСЬКОЇ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ 2014 РОКУ

Ананьїн О. В.

*кандидат технічних наук, старший науковий співробітник,
старший офіцер Головного центру супроводження програм розвитку
(Офісу реформ) Державної прикордонної служби України
м. Київ, Україна*

Український досвід з відсічі та стримання російської збройної агресії, розпочатої у 2014 р. та історія збройних конфліктів у світі другої половини ХХ – поч. ХХІ ст.ст. [1; 2] довели вплив соціальних, політичних, економічних та етнічних чинників на трансформаційні процеси у секторі безпеки і оборони. Не стала винятком і національна система безпеки державного кордону України.

Під національною системою безпеки державного кордону України автор має на увазі систему суб'єктів (Міністерство закордонних справ, МВС, Державна прикордонна служба України, Служба безпеки України, Державна митна служба) тобто органи державної влади, до компетенції яких станом на 2014 р. було віднесено забезпечення національних інтересів України на державному кордоні (Концепція інтегрованого управління кордонами: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.10.2010 р. № 2031-р.). У разі виникнення військової загрози визначені органи державної влади мали протидіяти їй у тісній взаємодії із Збройними Силами України.

Досліджуючи такі чинники та їхній вплив на зазначені трансформаційні процеси варто пам'ятати та враховувати умови глобалізації, яким піддався світ наприкінці ХХ – поч. ХХІ ст.ст. Так, за умов глобальних світових перетворень кордони європейських держав перестали розглядатися, тільки, як лінії територіального розмежування. Державні кордони перетворилися на зону взаємовигідного міжнарод-

ного співробітництва в усіх сферах людського життя, насамперед: соціальної; економічної; політичної; духовної.

Агресивна зовнішня політика росії зруйнувала основу системи безпеки в Європі, що була сформована після Другої світової війни – принцип недоторканності існуючих державних кордонів. Варто зазначити, що цей принцип полягав не лише в недопущенні самого факту порушення кордону. Він мав більш широке значення, тому, що міцно пов'язувався з такими принципами міждержавних відносин, як державний суверенітет та територіальна цілісність.

14 квітня 2014 р., через загрозу втрати суверенітету та порушення територіальної цілісності України, із метою протидії розповсюдженню тероризму, деструктивним діям російських спецслужб у південно-східних областях України Указом Президента України від 14 квітня 2014 р. № 405/2014 введено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України» [3].

З приводу вищевказаного, необхідно зазначити, що до російської збройної агресії, система безпеки державних кордонів України будувалася виходячи із економічних потреб держави, соціальних потреб мешканців прикордоння та необхідності збільшення ефективності системи контролю за перетинанням державного кордону громадянами України, іноземцями, вантажами та транспортними засобами. Поглиблювалося співробітництво з громадськими організаціями та з державними інституціями з питань допомоги у розв'язанні соціальних потреб мешканців прикордоння. Тобто організація системи безпеки державного кордону мала на меті захист прав і свобод громадян України з одночасним запобіганням порушень прикордонного законодавства зі зберіганням відкритості державного кордону для законної транс-кордонної діяльності.

Варто наголосити, що трансформаційні процеси у національній системі безпеки державного кордону України активізувалися разом з ескалацією бойових дій, спричинених російською збройною агресією у південно-східних областях. У результаті, у національній системі забезпечення безпеки державного кордону вийшла на перший план військова складова.

Виходячи із вищевказаного можна стверджувати, що сутність соціального чинника полягає у тому, що при військовій складовій на перше місце виходить не забезпечення соціальних потреб мешканців прикордоння, а захист (оборона) державного кордону від різних проявів воєнної загрози з боку суміжної держави. Це явище завжди їде всупереч інтересам населення прикордоння, що проявляється в обмеженні прав і свобод місцевих мешканців. Зокрема, ведення широкомасштабних бойових дій, обмеження права на вільне пересування у контрольованих

прикордонних районах, скасування спрощеного режиму перетинання державного кордону тощо. Руїнується господарська інфраструктура у прикордонних районах. Усе це призводить до погіршення рівня життя прикордонного населення.

Сутність політичного чинника полягає у наявному рівні контролю державних інституцій над територією збройного конфлікту, що напряму пов'язано з можливостями деструктивних сил здійснювати там свою протиправну діяльність. Чим вище рівень контролю державних інституцій, тим менше активність екстремістів і навпаки. Як свідчить світовий та український досвід, провідники незаконних збройних формувань у районах бойових дій можуть створювати свої керівні органи, які намагаються взяти на себе керівні функції державних органів у прикордонних регіонах. Так відбувалося у Луганській та Донецькій областях, де створювалися російські окупаційні адміністрації «ДНР-ЛНР» зі своїми підконтрольними та фінансованими із росії незаконними збройними формуваннями. Це робилося з метою порушення нормальної роботи законних органів державної влади у регіоні. При цьому рівень урядового контролю у прикордонні значно знижувався, по мірі того як окупаційні адміністрації брали на себе функції, які раніше здійснювалися законним державним керівництвом України.

Економічний чинник полягає у низькому рівні життя у прикордонних східних регіонах України та слугує причиною невдоволення місцевого населення економічною політикою державної влади. Це підвищило шанси ватажків незаконних збройних формувань російських окупаційних адміністрацій «ДНР-ЛНР» у досягненні кінцевої мети своєї боротьби – порушення територіальної цілісності України шляхом відокремлення від неї певних прикордонних територій. В окремих випадках дії незаконних збройних формувань спрямовувалися на порушення економічної ситуації у регіоні з метою підкори місцевого населення та прагнення до його підтримки за рахунок місцевих економічних ресурсів. Так у Луганській та Донецькій областях захоплювалися промислові об'єкти з погрозами їхнього знищення, у наслідок чого місцеві мешканці опинилися б перед загрозою втратити робочі місця та засоби для існування.

Етнічний чинник полягає в існуючих етнічних розбіжностях між різноманітними групами українського суспільства південно-східних прикордонних регіонів України. Такі етнічні розбіжності обумовлені певними історичними процесами українського державотворення, які ватажки російських окупаційних адміністрацій «ДНР-ЛНР» намагалися використати у своїх злочинних цілях для дестабілізації соціально-політичної обстановки у регіоні та досягненні підтримки з боку місцевого населення. У прикордонних південно-східних регіонах України, де певні етнічні розбіжності російськомовного та україномовного

населення стали приводом для виникнення сепаратистських настроїв, збройною підтримкою яких стали озброєні загони з місцевих мешканців громадян України. Деяким чином цьому сприяла і діяльність на теренах Луганської та Донецької областей різного роду козацьких організацій проросійського напрямку, які і досі відіграють помітну роль у місцевому суспільному житті. Взагалі, як свідчить практика: «...сепаратистські конфлікти на етнічному ґрунті спалахують здебільшого тоді, коли загальне соціально-економічне становище у країні різко змінюється на гірше, та (або) коли виникає політична нестабільність» [4, с. 144].

В якості висновків, необхідно наголосити на тому, що зазначені чинники та їхній вплив на трансформаційні процеси в національній системі безпеки державного кордону можуть змінюватися відповідно до умов соціально-політичної обстановки в регіоні держави. Тому у процесі організації своєї діяльності щодо відсічі російської збройної агресії органам державної прикордонної інституції України необхідно провести ретельний аналіз наслідків впливу кожної з перерахованих вище чинників.

Література:

1. Головка В. В. (2015). Україна в умовах антитерористичної операції та російської збройної агресії (2014 р.) *Український історичний журнал*. № 3 (522). С. 176–193. URL: http://history.org.ua/LiberUA/journal_2015_3/journal_2015_3.pdf (дата звернення: 02.10.2022).
2. Дембовський Б. М. Розвиток загальної тактики в локальних війнах і збройних конфліктах другої половини ХХ та на початку ХХІ століть: монографія. Київ: НАОУ, 2006. 272 с.
3. Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України : Указ Президента України від 14 квіт. 2014 р. № 405/2014. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4052014-16886> (дата звернення: 02.10.2022).
4. Сьомін С. В. Сепаратизм як загроза національній безпеці України. *Стратегічні пріоритети*. Київ, 2014. № 3 (32). С. 143–149.

МИКОЛАЇВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ РОСІЙСЬКОГО ТЕХНІЧНОГО ТОВАРИСТВА: СКЛАД ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ

Добровольська В. А.

кандидат історичних наук, доцент,

завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін

та інноваційної педагогіки

Херсонської державної морської академії

м. Херсон, Україна

Скасування кріпосного права та ліберальні реформи 60–70-х рр. XIX ст. в Російській імперії сприяли активним змінам усіх напрямів суспільного та економічного життя в Україні. Друга половина XIX ст. характеризувалася активною суспільною діяльністю населення, інтенсифікацією проявів громадської ініціативи в галузі місцевого самоуправління, економіки, науки, освіти та культури. Спостерігалось чисельне зростання різних громадських організацій та товариств. Потреба в розвитку техніки і промисловості спонукала технічну та наукову інтелігенцію до пошуку шляхів співпраці.

Причина наукового інтересу щодо діяльності Миколаївського відділення Імператорського Російського технічного товариства (ІРТТ) пов'язана з особливістю соціально-економічного розвитку Півдня України та місцем і роллю південних портів у виконання логістичних завдань пореформеного періоду.

Уперше ідея створення в місті Миколаєві громадського об'єднання для обміну думками щодо технічного розвитку флоту виникла серед місцевих інженерів-механіків ще у 1864 р. Ініціаторами створення такого об'єднання стали А. Леонт'єв, І. Федосєєв, І. Нузінов, М. Попов та К. Селєзньов [1, с. 80]. Зі створенням у квітні 1866 р. Російського технічного товариства [8, с. 397] та розширенням його діяльності в регіонах, у другій половині XIX ст. спостерігалось прискорення науково-технічного прогресу, сприяння розвитку освіти та поєднання науки з практикою. Активна діяльність Миколаївського об'єднання інженерів-механіків флоту дозволила їм ініціювати створення в місті відділення РТТ.

Перше відкриття відділення відбулося у 1869 р. Його очолив генерал-лейтенант К. Константинов, секретарем було обрано К. Селєзньова [1, с. 81]. Відділенням було сформовано три відділи: механічний, хімічний і морський. На той час відділення нараховувало 60 членів. Переважно це були військові артилеристи та інженери-механіки.

Ключовими напрямами діяльності Миколаївського відділення РТТ цього періоду стали прикладна механіка, геологія та сільське господарство. Однак, брак коштів та невирішеність багатьох організаційних питань не дозволили подальше існувати відділення РТТ в Миколаєві.

Розвиток науково-технічного прогресу та промисловості на українських землях в кінці XIX ст. продовжував втягувати Миколаїв та його технічну і освітню інтелігенцію в ці процеси. Тому в середовищі технічної інтелігенції Миколаєва знову виникла ідея клопотатися перед Імператорським Російським технічних товариством в Петербурзі про відкриття в Миколаєві його відділення. Активними ініціаторами просування цієї ідеї були відомі інженери К. Ратник, Г. Теодорович, Л. Юстус, В. Рюмін, С. Штукенберг. Їх наполегливість мала свій результат і постановою ІРТТ від 12 травня 1893 р. дозволялося відкриття такого відділення в місті Миколаєві [2, с. 4].

На перших організаційних зборах членів-засновників відділення, що відбулися 20 липня 1893 р., його головою було обрано К. Ратника, заступником – В. Даценка, секретарем-скарбником – Л. Белявіна [1, с. 81]. Склад відділення формувався із дійсних членів і членів-змагальників та постійно змінювався. Упродовж 1893–1910 рр. до складу відділення входило від 45 до 90 членів. Вищими органами діяльності відділення були його загальні збори та Рада. Упродовж року відбувалося в середньому до 15 засідань загальних зборів усіх членів відділення, на яких заслуховувалися звіти, таємним голосуванням обиралися нові члени, заслуховувалися доповіді відомих інженерів-практиків та науковців, вирішувалися організаційні питання. Наприклад, 19 лютого 1894 р. було затверджено правила прийому замовлень і доручень, що надходили як від різних установ, так і від приватних осіб, щодо створення технічних проєктів, здійснення аналізів, випробувань, формування кошторисів тощо [3].

У період між загальними зборами діяла Рада відділення, яка збиралася кілька разів на місяць для обговорення поточних справ, координації його подальшої діяльності. За засіданнях Ради проводилося попереднє обговорення доповідей, що мали озвучуватися на загальних зборах, а також здійснювалася підготовка до проведення загальних зборів. Рада відділення займалася підготовкою відповідей з різних технічних питань на прохання урядових установ, міської управи та приватних осіб, призначала експертів або експертні комісії. До складу Ради входило 7 осіб. Незмінним головою Ради Миколаївського відділення упродовж тривалого часу був Г. Теодорович, товаришем голови – Л. Юстусь, якого у 1910 р. на цій посаді замінив М. Фадєєв [7, с. 3].

Діяльність Миколаївського відділення ІРТТ можна характеризувати за двома напрямами: вирішення питань внутрішньо-організаційної діяльності та активна науково-технічна, організаційна і просвітницька

діяльність. Для реалізації цих завдань відділенням створювалися різного виду комісії. На початку формування діяльності відділення постало питання про належну організацію його роботи, пошук приміщення та фінансування. Для вирішення цих завдань було створено господарську, організаційну та ревізійну комісії [3, с. 4–9]. При відділення функціонував канцелярія. Усе листування і фінансова звітність по касі відділення здійснювалися через секретаря-скарбника. Кошти відділення зберігалися на рахунках ошадної каси Миколаївського відділення державного банку. До обов'язків секретаря відділення входило також ведення журналів засідань Ради, протоколів загальних зборів, оформлення рефератів лекцій та бесід на технічну тематику, які публікувалися потім у місцевій газеті «Южанинъ» [3, с. 16].

Важливим напрямом діяльності Миколаївського відділення ІРТТ стало сприяння розвитку професійної освіти в регіоні. Уже 5 листопада 1894 р. загальними зборами було ухвалено рішення про створення при відділенні Постійної комісії з технічної освіти для організації роботи вечірніх і недільних класів технічного креслення і малювання для дорослих ремісників. Цією комісією у складі Л. Белявіна, Г. Властеліца, Л. Гавришева, С. Штукенберга, К. Боклевського було розроблено проект Положення цих класів, здійснювався пошук шляхів забезпечення їх приміщенням та фінансуванням з боку Миколаївського міського громадського управління, до попечителя Одеського округу було направлено клопотання про дозвіл на відкриття цих класів [3, с. 11]. 3 березня 1895 р. на посаду голови Постійної комісії з технічної освіти при Миколаївському відділенні ІРТТ Міністром народної освіти було призначено І. Юр'єва. Розвиток транспорту та співпраця Миколаївського відділення з управлінням Харківсько-Миколаївської залізниці спонукали членів Комісії також шукати відповіді на запити про організацію курсів для кочегарів і машиністів [6, с. 14]. У листопаді 1894 р. при відділенні також було створено й Комісію з вироблення положення і програм роботи майбутнього Миколаївського середнього технічного училища. Головою цієї Комісії було обрано директора Миколаївського Олександрівського реального училища І. Колосовського, секретарем – Л. Гавришева [4, с. 11].

Окремо Миколаївським відділенням було створено Будівельну групу та сформовано будівельний комітет. Уже в 1895 р. на них було покладено обов'язки розробки проекту будівництва притулку при Миколаївській католицькій церкві. На замовлення міської управи ця група займалася дослідженням та порівняльним випробуванням гранітів Дніпровського і Висунського кар'єрів для визначення ступеню їх придатності для будівництва доріг [4, с. 21]. На базі будівельного комітету було створено окрему будівельну групу у складі Є. Штукенберга, В. Коновалова та Л. Роде, яка, за фінансової підтримки місцевої влади,

займалася питаннями проєктування та організації будівництва приміщення для Миколаївського відділення ІРТТ [6, с. 8]. Завершення будівництва нового приміщення для Миколаївського відділення ІРТТ та урочисте його відкриття відбулося у 1900 р.

Приклад співпраці науки і виробництва демонструє організація діяльності Миколаївського відділення ІРТТ зі створення комісій, що мали тимчасовий характер. Упродовж кожного календарного року діяло в середньому по 12 таких комісій [5, с. 6]. Вони створювалися для вирішення нагальних проблем або запитів місцевих органів влади та підприємств. Після виконання покладених на них завдань, голови таких комісій звітувалися перед загальними зборами і комісії припиняли свою діяльність. Прикладом може бути діяльність Комісії з елеваторної справи, створеної у 1894 р. Поштовою для її організації стала доповідь О. Ерліха на загальних зборах 19 листопада 1894 р. на тему: «Елеваторна справа та її значення для хлібного експорту» [3, с. 6]. Комісія з елеваторної справи займалася збором та систематизацією необхідних відомостей і статистичних даних, літератури з питання роботи елеваторів за кордоном.

Також упродовж кожного календарного року на загальних засіданнях відділення заслуховували та обговорювали в середньому по 20 доповідей з технічної тематики. Здійснювався і науковий обмін думками. На засідання упродовж року запрошувалися інженери, техніки, науковці університетів, директори заводів, які інформували про стан справ у промисловості, нові технічні винаходи та пропонували шляхи їх впровадження у виробництво. Крім того, фахівцями відділення здійснювалися експертизи сільськогосподарської техніки, що виготовлялася Миколаївськими машинобудівними підприємствами. Усі ці засідання були відкритими, оскільки крім членів відділення їх могли відвідувати всі бажаючі.

Таким чином, Миколаївське відділення ІРТТ стало одним із наймасовіших громадських об'єднань в Херсонській губернії. Воно поступово і впевнено інтегрувалося в життя міста, завойовувало довіру суспільства, розширювало коло своїх замовників, які зверталися до нього за вирішенням своїх технічних питань. Діяльність відділення ІРТТ в Миколаєві була досить різноплановою і продуктивною. Значною мірою вона була зорієнтована на започаткування професійної технічної освіти для дорослого населення, допомогу у відкритті і реформуванні навчальних закладів, у тому числі й на розробку методичних матеріалів, а також організацію промислових виставок і активну наукову та практичну діяльність.

Література:

1. Гузенко Ю.І. Миколаївське відділення Імператорського Руського технічного товариства у 90-х рр. XIX ст. *Наукові праці*. 2006. Том 48. Вип. 35. *Історичні науки*. С. 80–84.

2. Отчет о деятельности Николаевского отделения Императорского Русского технического общества за 1893 год. Николаев : Рус. типолитогр., 1894. 15 с.
3. Отчет о деятельности Николаевского отделения Императорского Русского технического общества за 1894 год. Николаев : Рус. типолитогр., 1895. 27 с.
4. Отчет о деятельности Николаевского отделения Императорского Русского технического общества за 1895 год. Николаев : Рус. типолитогр., 1896. 56 с.
5. Отчет о деятельности Николаевского отделения Императорского Русского технического общества за 1899 год. Николаев : Тип. А.Г. Шнейдера, 1900. 49 с.
6. Отчет о деятельности Николаевского отделения Императорского Русского технического общества за 1898 год. Николаев : Рус. типолитогр., 1899. 30 с.
7. Отчет о деятельности Николаевского отделения Императорского Русского технического общества за 1910 год. Николаев : Электротечатня А. Г. Шнейдера, 1911. 28 с.
8. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 2-е. СПб, 1830–1885. Т. XLI. 1866. № 43219.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-270-1-4>

**АКТУАЛІЗАЦІЯ ВИВЧЕННЯ «ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
ТА УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ» ЯК ОБОВ'ЯЗКОВОЇ
НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ У ЗВО
ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ
В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ**

Маруховська-Картунова О. О.

*кандидат філософських наук, завідувач секції суспільних наук,
доцент кафедри іноземних мов та загальноосвітніх дисциплін*

Університету економіки та права «КРОК»

м. Київ, Україна

Необхідність і актуалізація важливої проблеми вивчення «Історії України та української культури» як обов'язкової навчальної дисципліни у вищих навчальних закладах України взагалі, і для національно-патріотичного виховання студентської молоді, зокрема, в умовах

широкомасштабної агресії російської федерації проти України, більш ніж очевидна. Тому сьогодні в складних умовах воєнного стану найактуальнішою проблемою для України є не тільки повна перемога над ворогом, встановлення миру, відновлення безпеки українських громадян та територіальної цілісності держави, а й підвищення уваги до необхідності виховання у студентів патріотизму, любові до рідної Батьківщини, любові до рідної мови, історії та культури.

Об'єктивні знання про наше минуле, тобто всебічне критично-конструктивне вивчення історії України сьогодні має бути таким же національним пріоритетом для подолання історичної амнезії, як і захист української мови [1]. На думку історика-науковця Ігоря Стамболи, «обговорення питання, навіщо українцям їхня власна історія, схоже на обґрунтування необхідності води для риби. Очевидно, що молода політична нація, ... за бажання вижити й закріпитися в сучасній цивілізації має насамперед плекати та розвивати мінімум три основи свого ества: мову, культуру та історію» [2]. При цьому, як слушно зауважує, Лариса Якубова, докторка історичних наук, завідувачка відділу історії України 1920–30-х рр. Інституту історії України НАНУ, «...необхідність історії самоочевидна: як і кожне наукове знання, вона є інструментом самопізнання людської цивілізації, отже, забезпечує її вчасну трансформацію відповідно до новітніх викликів. У стані війни (а вона триває понад вісім років) національна історія стає зброєю і таким само символом національного суверенітету, як територія, гімн, стяг, герб, Конституція. Відвернутися від неї – означає втратити частину суверенітету й суб'єктності» [2].

Відомо, що деякі керівники вищих навчальних закладів, завідувачі випускових кафедр та гаранті освітніх програм й досі сприймають «Історію України» як типовий шкільний предмет, де потрібно тільки запам'ятовувати найбільш важливі дати значних історичних подій і тому часто викреслюють його із навчальних планів спеціальностей особливо таких галузей знань, як: технічні, математичні, комп'ютерні, природничі, економічні науки та інші. Таким чином, «без належної уваги до вивчення вітчизняної історії ми плекаємо інженерів-космополітів, ладних продавати свої знання за кордон» [3] або ще гірше співпрацювати під час війни з російськими окупантами. На превеликий жаль, нещодавно у Запоріжжі було затримано президента АТ «Мотор Січ» В. Богуслаєва, якому було оголошено підозру за статтями – колабораційна діяльність і пособництво державі агресору, тому що він продрожував постачати двигуни та інші запчастини до російських ударних вертольотів [4]. У зв'язку з цим слід нагадати, слова патріота України Олександра Довженка, який стверджував: «Єдина країна в світі, де не викладалася в університетах історія цієї країни, де історія вважалася чимось забороненим, ворожим і контрреволюційним, – це

Україна. Де ж рождатися, де плодитися дезертирам, як не у нас? Де рости слабкодушним і запроданцям, як не у нас?» [5].

В роки існування Радянського Союзу у вищих навчальних закладах УРСР зовсім не було викладання навчальної дисципліни «Історія України», замість неї викладалася нікому не потрібна «Історія КПРС». На думку Юрія Терещенка, доктора історичних наук, академіка Української академії історичних наук, за роки незалежності Української держави викладання «Історії України», «не набуло стабільності, і це має прикрі наслідки». За радянські часів декілька разів були «спроби міністрів освіти України ліквідувати викладання цієї дисципліни у вишах. На щастя, зусиллями громадськості й викладацької спільноти тоді цей безглуздий намір був зупинений. Але на цьому вороже ставлення до викладання історії України не припинилося. ... Це стало безпрецедентним руйнівним фактором у викладанні вкрай важливої для розвитку духовності українського народу дисципліни. І це здійснювалося в умовах, коли наша країна вже зазнавала відвертого військового нападу з боку Москви, що супроводжувалося небаченою ідеологічною та інформаційною експансією. Успішно протистояти цій формі агресії можна лише тоді, коли ідеологічна зброя країни буде утримуватися на належному рівні, спроможна дати відсіч усім ворожим зазіханням» [2].

Водночас слід погодитися з Тетяною Осташко, кандидаткою історичних наук, провідною науковою співробітницею відділу історії Української революції 1917–1921 рр. Інституту історії України НАНУ, яка зазначає, що «було великою помилкою відмовлятися від викладання історії України у вищій школі. Аргумент, який у той час висували чиновники, що, мовляв, університетський курс історії дублює шкільний, не витримує жодної критики. На жаль, подекуди й досі ця теза дуже популярна. ... Природні психологічно-вікові обмеження дитячого сприйняття не дають можливості викласти школярам історичний процес з усім комплексом протиріч, який був властивий нашій історії на різних її відтинках. Натомість університетський курс дає змогу інтерпретувати всі світоглядні концепції...» [2], основні тенденції, закономірності та причинно-наслідкові зв'язки історичних подій на території України з давніх давен до сьогодення, може навчити студентів конструктивно-критичному підходу до джерел історичної інформації, сформуванню навички самостійного історичного мислення, адже «хто не знає свого минулого, той не вартий майбутнього» (за Олександром Довженко «Народ, що не знає своєї історії, є народ сліпців»). Все це занадто важливо пам'ятати при підвищенні ролі національно-патріотичного виховання студентів через повагу до української мови, історії та культури, до національно-культурних традицій як споконвічних цінностей духовності, моральності та патріотизму.

Саме тому сьогодні викладання навчальної дисципліни «Історія України та української культури» у вищій школі «потребує серйозного протекціонізму з боку держави і, насамперед, встановлення сталих і обов'язкових для всіх вишів регламентацій» [2] та припинення неадекватного відмовлення викладання цієї дисципліни в деяких ВНЗ для вищезазначених спеціальностей.

Як справедливо підкреслено в «Рішенні Національного Агентства із забезпечення якості вищої освіти від 21 червня 2022 р. про історико-культурну складову освітнього процесу», «наша зброя – освіта, яка без потужної історико-культурної складової не може виховати громадянина та патріота» [6]. Тому гідною відповіддю на руйнування росією шкіл та університетів, на геноцид українського народу є більш широке, глибоке та об'єктивне вивчення «Історії України та української культури» «в поєднанні з вивченням інших засадничих гуманітарних та соціальних наук, які формують громадянську ідентичність і патріотизм» [6]. У зв'язку з цим, в теперішній складний для України час Національне Агентство «акцентує увагу на необхідності посилення історико-культурного компоненту як обов'язкової складової вищої освіти» та залишає за собою консультативний моніторинг та зовнішнє оцінювання якості забезпечення відповідної складової в освітніх програмах» [6] (підкреслено та виділено авторкою тез доповіді).

Тобто, сучасними викликами для Української держави в цілому, освітян – Міністерства освіти й науки України (МОНУ) та науковців – Національної Академії наук України (НАНУ), освітянської та наукової спільноти істориків (Інституту історії України НАНУ) мають бути визнання навчальної дисципліни «Історія України та української культури» обов'язковою та включення її в освітні програми для всіх спеціальностей (навіть для комп'ютерних, математичних, технічних та інших наук) усіх вищих навчальних (державних та недержавних) закладів України. Також для систематизації знань необхідно значне збільшення аудиторних годин (мінімум вдвічі – кожного тижня по 2 години лекцій та по 2 години семінарів) з екзаменом. Окрім того, важливим завданням є оновлення навчальних програм, підручників та навчальних посібників з історії України та української культури, з метою включення до них періоду російсько-української війни 2022 року. Цікавою пропозицією також є як один із варіантів для гуманітарних, педагогічних, культурологічних і соціальних наук, права, журналістики та управління – викладання наряду з «Історією України» окремо навчальної дисципліни «Історія української культури» або у більш глобальному вимірі світового контексту – «Українська культура в європейському контексті» у зв'язку з тим, що Україна цього року стала кандидаткою у члени Європейського Союзу. Водночас варто нагадати, що саме Україна є і буде єдиною унікальною державою у всьому світі,

яка може й повинна забезпечити для українського народу вільний розвиток української мови, історії та культури і тільки українці зацікавлені у популяризації та поширенні по всьому світові своєї національної мови, історії та культури.

Література:

1. Історія – на часі! Чому долати історичну амнезію і безграмотність не менш важливо, ніж захищати мову. (07.07.2022) *Український тиждень*. URL: <https://tyzhden.ua/History/255292> (Дата перегляду : 19.10.2022).
2. Петренко-Цеунова О. Чому історія – на часі? Пояснюють науковці. (19.07.22) *Український тиждень*. URL: <https://tyzhden.ua/History/255360> (Дата перегляду : 20.10.2022).
3. Кукса В.В. Чи потрібна історія інженерові КПП? URL: <https://kpi.ua/706-6> (Дата перегляду : 19.10.2022).
4. «Україну обстрілюють гелікоптери, які «Мотор Січ» підняла в небо»: Канєвський про справу Богуслаєва. (24.10.2017). *Українське радіо*. URL: <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=99875> (Дата перегляду : 24.10.2022).
5. «Де ж рождатися дезертирам, як не у нас?» Олександр Довженко. (11.09.2014). URL: https://gazeta.ua/articles/history/_de-zh-rozhdatisyadezertiram-yak-ne-u-nas-oleksandr-dovzhenko/580404 (Дата перегляду : 24.10.2022).
6. Рішення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти від 21 червня 2022 р. про історико-культурну складову освітнього процесу. URL: <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2022/06.pdf> (Дата перегляду : 21.10.2022).

ПОРЯТУНОК ВОЛИНСЬКИХ ЄВРЕЇВ ПІД ЧАС ГОЛОКОСТУ (НА ПРИКЛАДІ МІСТЕЧКА МІЗОЧ)

Михальчук Р. Ю.

кандидат історичних наук,

доцент кафедри всесвітньої історії

Рівненського державного гуманітарного університету

м. Рівне, Україна

Мізоч – одне з численних волинських містечок, де відбувся Голокост. За різними підрахунками 13–14 жовтня 1942 р. тут загинуло від 1700 [7, с. 587] до 3700 євреїв [1, л. 6; 2, арк. 196-196 зв.]. В історіографії Голокосту Мізоч відомий світлинами розстрілу жертв та повстанням в місцевому гетто.

Не всі євреї гинули під час «вирішення єврейського питання», частина рятувалася в лісах та селах, в сусідів та знайомих. Дослідник Олександр Круглов зазначає, що в Мізочі врятувалося 50% євреїв. Хоча такі цифри потребують уточнення.

Чимало історій тих, хто вижив містяться в Інституті візуальної історії та освіти фонду Шоа університету Південної Каліфорнії в США. Дана колекція містить шістнадцять відеосвідчень євреїв та не євреїв – тих, хто їх рятував в Мізочі англійською, українською, російською, іспанською, португальською, чеською, польською мовами та івритом. Частина з таких історій проаналізовано та опубліковано [6].

Зазначимо, що врятувавшись від нацистського геноциду (втекли з гетто, з місця розстрілу тощо), євреї не могли бути впевненими, що надалі вони перебуватимуть в безпеці та виживуть. Часто на євреїв чекало розчарування, адже не всі сусіди, в яких вони просили порятунку наважувалися їм допомогти. Більшість потенційних рятівників відмовлялися переховувати жертв Голокосту, адже такий вчинок наражав всю сім'ї рятівника на смертельне покарання. Тому найчастіше люди, що симпатизували євреям допомагали їм харчами і просили йти далі. Тих, що наважувалися переховувати втікачів у власних домівках була абсолютна меншість [5]. Мізоцький єврей Ісаак Розенблат згадував: *«Мені не бракувало їжі, мені давали поїсти. Але мені не давали притулку, мені не було де спати, я не мав можливості трохи погрітися. Перш за все, мене не так цікавила їжа, а те, що було мені потрібно, це – трохи тепла, щоб я міг погрітися»* [10].

Все ж знаходилися місцеві мешканці, які рятували євреїв. Проаналізований кейс таких випадків свідчить про порятунок мізоцьких

євреїв мінімум п'ятьма національностями (українцями, чехами, поляками, росіянами, і навіть німцями) [5]. Найбільш відомий з них – порятунок єврейки Софії Горнштейн Праведниками народів світу сім'єю Слободюків (Сидір Тимофійович, його жінка Юстина Степанівна та їхня донька Марія Сидорівна). Після розгрому гетто в жовтні 1942 р. Софія Горнштейн переховувалася в цієї родини до 1 липня 1943 р., а згодом до закінчення війни знаходилася в їхніх родичів в с. Верхів [4, с. 77]. У свідченнях справи на рятівників в архіві Яд Вашем Софія зазначала: *«Це була некористолюбна сім'я, це були прекрасні люди, вони мене називали дитина. Коли мені щось боліло, то питали – дитино, що тобі болить, ділились ячмінним хлібом, бо другого не було»* [12, р. 10].

Коли Софія Горнштейн переселилася в Ізраїль, – стала ініціаторкою визнання сім'ї Слободюків Праведниками народів світу. В своїх свідченнях, які подала в інститут Яд Вашем вона зазначала: *«Я, Горнштейн Софія, народилася в 1929 році у єврейській сім'ї в українському селищі Мізоч Здолбунівського району Рівненської області. В даний час я проживаю в Ізраїлі в місті Хедера. Свідчу про те, що під час війни в 1941–1944 рр. я жила в селищі Мізоч. На початку 1942 року всіх євреїв було зігнано в гетто, щоб ми не мали ніякого зв'язку з українцями. А 14 жовтня того ж року німці повела нас усіх на смерть. Мені вдалося втекти, і я переховувалася в сім'ї Слободюків, де жила моя шкільна подруга Слободюк (Мосійчук) Марія 1927 року народження і її брат Слободюк Микола 1929 року народження. У цій сім'ї я переховувалася з 14 жовтня 1942 року по 2 липня 1943 року. Для сім'ї Слободюків це було дуже небезпечно, були переслідування, а коли стало відомо, що будуть шукати євреїв у цій сім'ї, я перейшла до сестри Сидора Слободюка Шах (Слободюк) Людмили та її сина Шаха Андрія 1930 року народження. Ці люди, ризикуючи власним життям і життям своєї сім'ї, своїх дітей, перебуваючи в смертельній небезпеці, врятували мені життя. Я дуже вдячна їм за їхнє милосердя і турботу за моє життя»* [4, с. 90].

В 1992 р. Яд Вашем нагородив почесним званням Праведників народів світу і відповідною медаллю Сидора, Юстину та Марію Слободюків. Також мають вони звання Праведників України. Крім того, на алей мучеників висаджені дерева і викарбовані прізвіща й ініціали цієї сім'ї Праведників.

Відомим у світовій історіографії Голокосту рятівником євреїв став німецький інженер Герман Гребе. На його фірмі Юзеф Юнг працювали більше сотні євреїв. Довідавшись у липні 1942 р. про ліквідацію гетто в Рівному, він намагався врятувати євреїв, які на нього працювали. Отримавши спеціальні документи для «захисту» своїх підопічних – домігся випуску на волю єврейських робітників. Зокрема, Гребе вдалося

вивезти звідти 74 своїх робітників та їхніх дружин, серед яких 60 жителів Мізоча [3, с. 49]. Про цю подію мізоцький єврей Джордж Ганзберг згадував так: *«Він відправив нас додому. Отже, цього Гребе я ніколи не забуду, ніколи не забуду, бо він був гуманною людиною. Я думаю про 18 осіб з нашого містечка, які вижили [завдяки йому]»* [8].

Історія Ісаака Розенבלата пов'язана з порятунком поляками та чехами. В чехів він переховувався від переслідувачів, які хотіли його передати органам влади, а в польській сім'ї він опинився в кінці 1943 р. в розпал «Волинської трагедії». Для Ісаака це означало ще більш складнощі у переховуванні, адже у війні «всіх проти всіх» на Волині його рятівників також переслідували. Все ж йому вдалося врятуватися та осісти в Аргентині. Власний порятунок у його спогадах асоціюється насамперед з поляками та чехами [10]. Крім того, позитивні відгуки про чехів зазначають інші мізоцькі євреї, що пережили Голокост (Клер Борен, Джордж Ганзберг тощо).

Мізоцький єврей Меїр Велтфройнд, поневіряючись в лісах та селах Західної Волині змінив кільканадцять місць переховування. Він з вдячністю згадує родину поляків, в якій тривалий час переховувався. У своїх свідченнях він зазначає: *«Завдячуючи полякам я залишився живим»* [9].

Росіянин Ігор Іванов був причетний до переховування рівненського єврея в Мізочі зі змішаної (українсько-єврейській) сім'ї. Коли народилася єврейська дитина – їй підробили документи на польське прізвище з Кафталь на Кофта, а також похрестили як поляка [11].

Отже, випадків порятунку євреїв місцевими неєврейськими жителями було багато. Надзвичайно широкою є палітра рятівників. Слід зазначити, що різні фактори впливали на їхню поведінку. Далеко не завжди по відношенню до жертв Голокосту вона була альтруїстичною. Частина людей на певний час рятували євреїв з меркантильних інтересів, доки отримували від них вигоду. Саме такі причини не дають можливості їх визнати Праведниками народів світу. Однак, нажаль далеко не всі жителі, які рятували євреїв з гуманістичних причин визнані Праведниками. Більшість ними так і не стануть, адже вже пішли з життя.

Література:

1. ГАРФ, ф.-7021, оп. 71, спр. 59.
2. ДАРО, ф. Р-534, оп. 1, спр. 3.
3. Масові розстріли. Голокост від Балтійського до Чорного моря, 1941–1944. Київ : Фамільна друкарня “Huss”, 2021. 340 с.
4. Михальчук Р. Мізоч: трагічні сторінки історії. 1939–1955. Вид. 2-ге, доповнене. Монографія. Київ: Видавничий дім «Кондор», 2022. 344 с.

5. Михальчук Р. (Не)вшанування рятувальників: коли політична доцільність переважає здоровий глузд. *Historians*. 2021. 13 травня. URL: http://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/2856-roman-mikhalchuk-ne-vshanuvannya-ryativnikiv-koli-politichna-dotsilnist-perevazhae-zdorovij-gluzd?fbclid=iwar3hlm4e_magxjvz85qv37dcvhtpvch5dhkbsm_uqmjfvotjecd-anhzyq
6. Михальчук Р. Порятунком євреїв в Мізочі під час Голокосту у свідченнях жертв: відеоджерела Інституту візуальної історії та освіти фонду Шоа університету Південної Каліфорнії в США. *Пам'ять нетлінна: Голокост на теренах нашого краю. Науковий збірник «Велика Волинь»* : матеріали Міжнародної науково-краєзнавчої конференції (Бердичів, 13–14 вересня 2021 р.). Вип. 62 / Упоряд. П.С. Скавронський. Бердичів : ФОП Мельник М.М., 2021. С. 226–238.
7. Холокост на території ССРСР: енциклопедія, гл. ред. И. Альтман, 2-изд. Москва: РОССПЕН, «Холокост», 2011.
8. USC SFI VNA, Testimony 46431. George Ganzberg.
9. USC SFI VNA, Testimony 38537. Меір Велтфройнд.
10. USC SFI VNA, Testimony 38507. Isaac Rozenblat.
11. USC SFI VNA, Testimony 37515. Игорь Иванов.
12. YVA. M.31/5445.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-270-1-6>

ІМПЕРСЬКА ВІЙНА ПРОТИ УКРАЇНЦІВ У КОГНІТИВНОМУ ПРОСТОРИ

Скакальська І. Б.

*доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної
академії імені Тараса Шевченка
м. Кременець, Тернопільська область, Україна*

У період активної фази українсько-російської війни 2014–2022 рр. спостерігаємо з якою ненавистю вороги знищують українські міста, пам'ятки архітектури, заклади культури та освіти, тисячі цивільних українців, над якими знущаються, яких гвалтують, грабують і вбивають. Після такого залишається прочитувати фразу: “Carthago delenda est, Карфаген має бути зруйнований». Це висловлювання пережило віки і стосується повного знищення окупанта. Гібридна війна з неоімперською

Росією, котра в різних формах тривала протягом восьми років, перейшла в нову фазу.

Збройна агресія росії стала продовженням політики держави, яка століттями нищила різними методами все українське у рамках імперського самодержавства. Агресором велася спланована когнітивна війна супроти українців. Когнітивна війна – це ураження свідомості. Вона стосувалася підміни понять, запровадженні нових смислів, також відбувалося «знищення» української мови, історії, культури та пропагуванні «руського мира». Пропаганда намагалась досягнути того, щоб людина думала як потрібно імперії.

Когнітивна війна може вестись за допомогою різноманітних інструментів. Такий вид війни – це війна світоглядів, концепцій минулого, ідентичностей. Її суть закладено у твори літератури, мистецтва і культури, в політичну пропаганду, в моделі освіти, в наукові доктрини і бачення світу. Найбільше посягань зазнає українська історія, яку нахабно привласнювала та перекручувала Москва. Як зазначає В. Сергійчук, що «У діях наших північно-східних сусідів стосовно українців бачимо природжену ознаку нахабно привласнювати створене чужою працею. А такі вчинки можна оцінювати однозначно: чужий до чужого по чуже...» [7]. Упродовж перебування українців в складі Російської імперії відбувалося знищення історичної пам'яті народу, зміна назви етносу, заборона мови та перекручування історії.

Як наслідок Козацької революції XVII ст. під проводом Б. Хмельницького стала поява на політичній карті Європи – Української козацької держави. У пошуках союзників держава українців перейшла під протекторат Московського царства, сподіваючись знайти підтримку, а дарма. Московський уряд з перших же днів намагався змінити політику протекторату на політику підкорення української території. З метою реалізації таких задумів Москва нав'язала українцям інститут царських воевод, які в порушення союзних угод з Україною починають активно втручатися у справи української адміністрації і суду [4]. Здобутки Козацької революції поступово знищувалися російським самодержавством, найперше це відобразилося на українській самосвідомості, прагненнях до волі та національній культурі.

Користуючись бездержавністю нашого народу, московські самодержці починають поступово прибирати до своїх рук усі цивілізаційні досягнення українства. Прикладом когнітивної війни стала зміна назви Московського царства. Московська держава отримала назву «Російська імперія» в 1721 р. Відбулася смислова зміна понять, яку схвально «проковтнули» піддані. Як зазначає В. Сергійчук, що Петро I наказав змінити назву своєї держави на Росію, що було однозвучним з терміном Русь. Тобто, москвини, прийшовши на чужу для них територію й оголосили все чуже для них українське своїм. Мало того, українська

еліта опиняється в Московії, насамперед, вона русифікується [7]. Крім того, вона переймає московську політичну ідеологію. Когнітивна війна вносила зміни у свідомість українців.

Також для підтвердження її проявів процитуємо приклад історика С. Плохія про процес інкорпорації українських земель вже за часів Катерини II, який відбувався без опору з боку українців. Так, «процес асиміляції Гетьманщини... зайняв 20 років. Перехід відбувався поступово, без нових повстань або створення нових мучеників за справу української автономії. Цей процес проходив за підтримки численних вихідців з Гетьманщини, які сприймали інтеграцію до складу імперії як позитивне явище» [5, с. 186]. У добу Просвітництва російська влада вдало підмінила поняття, оскільки, під гаслами змін в імперії в душі Доби Розуму – ліквідувала залишки української автономії. Війна символів перемагає мовчазно і без кровопролиття. Як бачимо, що «Унаслідок добре продуманої політики відбувалося інтегрування еліти до імперського організму» [9].

Слушно підмічено й те, що Гетьманщина стала майданчиком для двох різних тенденцій. Одна з них пов'язана з назвою «Україна» і стала основою для формування української самосвідомості. Інша пов'язана з Малоросією і тут виникла традиція розглядати Україну як «меншу Росію», а вже українців – як частину більшої російської нації [5, с. 187]. Такі імперські традиції пережили XIX, XX століття і взяті для пропаганди путінським режимом.

Найбільше когнітивна війна самодержавства була спрямована проти української мови, як основи національної ідентичності. Російська імперія прагнула знищити колективну пам'ять українців, їхню мову як її засадничий елемент. Поневолювачі добре розуміли, як організувати переслідування мови, при цьому вказуючи, що українська мова, це зіпсована полонізмами російська. Боротьба проти української мови розпочалася ще у другій половині XVII ст., коли Києво-Печерській лаврі було заборонено без попереднього узгодження з московським патріархом, видавати богослужбові книги, а на окремі книги накладено «прокляття й анафему». У наступному столітті наступ на українську мову ще більше посилювався [6, с. 219]. Українська мова була офіційно заборонена ще двічі під час ліберальних реформ Олександра II. Практично, це мало призвести до цілковитої асиміляції українства у панівній великоросійській нації. Валувський циркуляр 1863 року та Емський указ 1876 р. виступають як інструменти когнітивної війни російського самодержавства.

У когнітивній війні російське самодержавство використовувало релігію та духовність українців. І починалося все це робитися з підпорядкування в XVII столітті української церкви Москві, що

поступово змінювало її характер, відривало від українського життя і перетворювало у знаряддя великоросійської пропаганди [1, с.308].

Когнітивна війна найбільше торкалася історичного минулого обох народів. Вона впроваджувалася завдяки історіографічній схемі російської історії, яка була сформульована Н. Карамзіним і С. Соловйовим та послідовно насаджувалась через шкільні підручники в голови підданих російського царя [2]. Мало того, ця історія нещадно грабувалася і привласнювалася музеями імперії. Так, значних масштабів експортування культурних цінностей з України набуло з кінця XVIII – початку XIX століття, коли були вивезені скарби скіфських курганів, давньослов'янські та давньоруські старожитності. «Таким чином Україна позбавлялася якраз того, що дає її народові національне обличчя, губила свої скарби, губила назавше», – зазначав на початку XX ст. відомий етнограф, археолог, один із хранителів національної старовини М. Біляшівський [3].

Для того, щоб боротися супроти когнітивної війни, українській еліті необхідно було добитися національного визволення та звільнитися від силоміць-добровільного засвоєння постулатів шовіністичної російської національної ідеї. Розпочали це ще В. Капніст, Т. Шевченко, П. Куліш і М. Костомаров, а остаточно довершив Михайло Грушевський своєю «Історією України-Руси» [2]. Так, учасники Кирило-Мефодіївського братства виступали за перетворення імперії на федерацію рівноправних слов'янських республік, одною з яких мала стати Україна. Після таємного слідства російські урядовці представили прагнення братства як «об'єднання усіх слов'ян» під скіпетром царя [5, с. 214-215]. Саме таку інформацію запропонували суспільству, а справжню програму тримали в таємниці, фальшуючи ідеї української інтелігенції, яка створила політичну програму боротьби.

Після ліквідації Кирило-Мефодіївського товариства в Україні розгорнувся громадський рух. Царат зрозумівши українську спрямованість руху, розгорнув проти нього пропагандистську антикампанію, звинувачуючи його представників не лише в «українофільстві», а й в «малоросійському сепаратизмі». Поліція перешкоджала розгортанню громадського руху за межами культурно-освітньої сфери [8, с. 89].

Представники Кирило-Мефодіївського товариства, громадського руху, Братства тарасівців, зуміли заявити про українську мову, культуру і національну ідентичність народу і розпочали боротьбу з російськими когнітивними атаками. Ще у 1918 р. М. Грушевський писав, що «Тепер ми самим очевидним способом маємо боротьбу самих народів – великоруського й українського. Один наступає, другий борониться. Історія сих двох «братніх народів» вступила в стадію, про котру оповідає біблійна історія перших братів: І спитав Бог: Каїне, де твій брат Авель?».

Президент РФ в. путін не перестає твердити, що Україна – це «історичне непорозуміння», а українці – це ті самі росіяни. Про це, зокрема, він заявив 18 березня 2015 р., «відзначаючи» річницю анексії Криму. Це підтвердили представники російського наукового середовища, зокрема, що «українська мова – діалект великої російської мови», а Київська Русь і Росія – це тотожні поняття [6]. Це є свідченням когнітивної війни, яка переросла сьогодні у повномасштабне вторгнення агресора, а її початки були закладені російським самодержавством. Зараз Україна має унікальний історичний шанс перемогти росію й остаточно вирватися з-під її впливу, покласти край когнітивній війні. Українці вже зрозуміли, після страхітливих картин із звільненої Бучі, Гостомеля, Ірпеня, Бородянки, також вокзалу з Краматорська, знищення наших військовополонених з Оленівки, Ізюму... одну фундаментальну річ, що там де існує «руській мир», немає місця для жодного українського вільного світу. Історію пишуть переможці. Це буде історія європейської України.

Література:

1. Війни інформаційної епохи: міждисциплінарний дискурс : монографія / за ред. В. А. Кротюка. Харків: ФОП Федорко М. Ю. , 2021,
2. Гирич І. «Русській мір»: від концепту «Москва – третій Рим» до рашизму. 2015. Громадський простір. URL: <https://www.prostir.ua/?blogs=russkij-mir-vid-kontseptu-moskva-tretij-rym-do-rashyzmu> [05.04.2022].
3. Кот С. Як Росія привласнювала культурну спадщину України: з історії пограбування і вивезення. *День*. № 113-114. 2020.
4. Ларченко В. 1997. Ліквідація політичної автономії Гетьманщини. URL: <http://surl.li/bszuf> [30.03. 2022].
5. Плохій С. Брама Європи. Харків, 2018.
6. Поліщук Ю. Мовна політика Російської влади в Україні (кін. XVIII – сер. XIX ст.). *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Кураса НАН України*. Вип. 4. 2015. URL: <http://surl.li/bszvx> [05.04.2022].
7. Сергійчук В. Як росіяни привласнюють собі чуже ім'я, чужу історію, чужу землю. УКРШНФОРМ. 2022. URL: <http://surl.li/bszw1> [08.04.2022].
8. Реєнт О. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.). Київ, 2016.
9. У кігтях двоголавих орлів. Творення модерної нації. Україна під скіпетрами Романових і Габсбургів. Керівник проекту В. Столяренко. Харків, 2016.

**ВІДНОВЛЕННЯ ПІДПІЛЬНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ПРИБУЛИМИ
ІЗ ТАБОРІВ І СПЕЦПОСЕЛЕНЬ УЧАСНИКАМИ
НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ
(ДРУГА ПОЛОВИНА 1950-Х – 1960-ТІ РР.)**

Трофимович В. В.

*доктор історичних наук,
професор кафедри історії ім. проф. М. П. Ковальського
Національного університету «Острозька академія»
м. Острог, Рівненська область, Україна*

Трофимович Л. В.

*кандидат історичних наук, доцент,
професор кафедри гуманітарних наук
Національної академії сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного
м. Львів, Львівська область, Україна*

Організаційна діяльність репресованих учасників націоналістичного підпілля та повстанського руху після повернення із таборів і спецпоселень до УРСР залишається недостатньо дослідженою.

У березні та травні 1956 р. радянський уряд у ході десталінізації прийняв дві постанови, за якими із заслання звільнялися певні категорії спецпоселенців. Це дало можливість повернутися в УРСР засудженим оунівцям та упівцям [Детальніше про це: 9, с. 25–31]. «Численні факти говорять про те, – повідомляло республіканське партійне керівництво у Кремль, – що частина повернених із ув'язнення націоналістів не залучається до праці, веде антирадянську пропаганду, відновлює між собою зв'язки і тероризує радянських громадян, особливо активістів, які брали участь у боротьбі з ними» [8, с. 551].

Станом на 1 серпня 1957 р. органи КДБ зафіксували 107 845 осіб, які повернулися із таборів, де відбували покарання за антирадянську діяльність. У тому числі 47153 оунівця та упівця, а також їхніх симпатиків [3, арк. 340].

Від самого початку створення осередки українських націоналістів намагалися дотримуватися суворої конспірації. Для прикладу, Сергій Китлюк, який повернувся із таборів до Здолбунівського р-ну Рівненської обл., заявив у липні 1956 р. співрозмовнику: «Я організатор...

Ти будеш знати лише мене одного і тебе буде знати одна людина, нам працювати доведеться багато і довго. Наш обов'язок – підготувати народ. Оскільки я тебе знаю, не хочу щоб ти сидів без діла та чекав... Потрібно діяти за принципом трійок» [1, арк. 194-195].

Загалом упродовж 1956 р. органами держбезпеки було виявлено біля 20-ти груп осіб, які повернулися із таборів та відновили організаційну антирадянську роботу. З них співробітниками КДБ арештовано 119, а органами міліції та прокуратури – 362 особи [3, арк. 12].

Упродовж 1957 р. кадебісти республіки виявили 36 груп «українських націоналістів», із яких шість оперативно ліквідували [5, арк. 176].

На початку квітня 1957 р. органи держбезпеки завели агентурну справу «Поверненці» на учасників підпілля ОУН, які прибули з місць ув'язнення до Корецького р-ну Рівненської обл. [3, арк. 158-159]. З допомогою працівниці районної друкарні вони планували отримати шриффт для виготовлення листівок. Восени того ж року один із них, О. Москалик, відвідував своїх знайомих у Львівській та Тернопільській областях, які щойно повернулися з таборів [2, арк. 129-131; 10, с. 33]. Сильвестр Дашук, Ростислав Семенчук і Філімон Малишевський, які після таборів оселилися на Рівненщині, встановили зв'язок із групою соратників у Кіровоградській обл. на чолі з Анатолієм Булавським. У них зберігалася велика кількість листівок, виготовлених друкарським способом [4, арк. 121-122]. Також УКДБ Рівненської обл. завело у квітні 1957 р. агентурну справу «Невгамовні» на осіб, які перед поверненням додому входили до Заполярного проводу ОУН у Воркуті. Серед них були: завідувач медпункту с. Гориньград Рівненського р-ну Святослав Соловей, Михайло Андрейчук, учень водійської школи Милентій Войтюк, медсестра лікарні с. Гута Костопільського р-ну Марія Шевчук та Сергій Охримович [2, арк. 198–200].

Цього ж року була заведена агентурна справа «Хижакі» на трьох колишніх учасників ОУН із Межирицького та «Шакалі» – на двох із Гошанського р-нів [4, арк. 123].

У жовтні 1957 р. співробітники КДБ у Вербському р-ні Рівненської обл. затримали колишнього оунівця Ільчука, який намагався створити осередок підпілля [5, арк. 227].

Упродовж 1954–1964 рр. органи держбезпеки республіки притягнули до кримінальної відповідальності за «український націоналізм» 793 особи. Ліквідовано 77 їхніх підпільних організацій, до яких входив 601 член. Безпосередньо в західних областях УРСР – 54 організації з 463 особами. З них найбільш активні – 201 понесли кримінальну відповідальність, а стосовно 400 – провели «профілактичні заходи» [7, арк. 38].

У 12-х виявлених кадебістами націоналістичних осередках були розроблені організаційні документи. Один із них за 1958 р. мав назву

«Що робити сьогодні». «Хоча ми й програли у нерівному бою із червоним сатрапом, але це не похитнуло нашу віру в перемогу, – зазначалось у ньому. – Продовжуємо свою боротьбу, готуємо українські маси для рішучого зриву... У декого із нас виникає запитання: що робити сьогодні? Це питання має розлогі відповіді, а саме: а) нам потрібно не забувати національну самосвідомість; б) перевиховати і підготувати молоде покоління; в) ліквідувати випадки алкоголізму; г) зберегти максимум революційних сил; д) ліквідувати міжусобиці та архаїчні тенденції» [6, арк. 40].

Таким чином, після повернень із таборів і спецпоселень частина колишніх учасників націоналістичного підпілля та повстанського руху розпочала антирадянську діяльність, спрямовану на відновлення нелегальних організацій, налагодження зв'язків між ними, а також залучення осіб, раніше не причетних до спротиву. Використовуючи різноманітні форми у своїй роботі, вони обмірковували перспективи подальшої національно-визвольної боротьби, готували програмні й організаційні документи, друкували й поширювали націоналістичні листівки, матеріали антирадянського змісту серед підростаючого покоління. Численні факти свідчили про те, що радянські органи державної безпеки, використовуючи різноманітні методи та прийоми, докладали значних зусиль, аби знешкодити підпільні організації та групи і притягнути до відповідальності їхніх членів.

Література:

1. Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ). Ф. 2. Спр. 12. 303 арк.
2. ГДА СБУ. Ф. 2. Спр. 2823. 345 арк.
3. ГДА СБУ. Ф. 2. Спр. 2852. 353 арк.
4. ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 0916. 288 арк.
5. ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 0917. 391 арк.
6. ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 0940. 260 арк.
7. ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 0941. 476 арк.
8. Літопис УПА. Нова серія. Т.7: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. Кн. четверта. 1949–1959. Київ; Торонто, 2003. 717 с.
9. Трофимович В. Повернення в Західну Україну з таборів і спецпоселень учасників підпільно-повстанського руху (1956–1957). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог : вид-во НаУОА, 2021. Вип. 32. С. 25–31.
10. Трофимович В. Організаційна діяльність прибулих із таборів і спецпоселень учасників підпільно-повстанського руху (друга половина 1950-х – 1960-ті рр. *Наукові записки Національного університету*

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-270-1-8>

РОЛЬ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ

Філіпович М.Б.

*кандидат історичних наук, доцент,
докторантка Волинського національного університету
імені Лесі Українки
м. Луцьк, Україна*

Російсько-українська війна яка розпочалася 24 лютого 2022 року актуалізувала питання ролі і значення історичної освіти, а також потребу переосмислення методологічної складової досліджень з історії України.

У сучасних реаліях, коли в Україні йде війна, а напередодні здійснювалися реформи, зокрема у системі освіти, звертає на себе той факт, що на жаль історична наука залишилася найбільш консервативною і стагнаційною порівняно з іншими гуманітарними освітньо-науковими галузями. Якщо в українській філології з заздрісною регулярністю переглядаються освітні програми, що у свою чергу дозволило досить швидко реагувати на повсякденні реалії і вилучати російських письменників з шкільних програм; українська абетка та правопис за тридцять років незалежності нашої держави переглядалася що найменше два рази, то в історичні освітні програми – фактично, після появи праць О. Субтельного, нічого новітнього не вносилося.

Звичайно, на початку 90-х років ХХ століття історична освіта зазнає суттєвих структурних змін, значним чином опираючись на історичні розробки діаспорних вчених, таких як от Н. Полонська-Василенко, Д. Дорошенко та ін., що дозволило у досить швидкому темпі перетворити курс історії України з регіонального, вторинного навчального курсу на курс історії суверенної держави з повноцінним історичним корінням.

Зміни які відбулися у 90-х роках ХХ століття в історичній науці призвели у до пошуку нової методології навчання історії та змін у вітчизняній педагогіці та методиці навчання перейшовши на принципово нову площину – «органічне поєднання загальнодемократичних й гуманістичних засад з національними і державними» [5]. Хоча, як на

нашу думку, саме таке формулювання з часом змусить загальмувати розвиток методики навчання історії, оскільки прикриваючись загально-демократичними й гуманістичними засадами та базуючись на недостатньому знанні власної історії і виховані на засадах комуністичної ідеології українські історичні кола з певною сором'язливістю і боязною будуть відстоювати власні національні історичні корені, робити акценти на українській історії та українських історичних персонажах, що раз у оглядаючись, що скажуть східні чи західні сусіди.

На думку О. Савченко розробка концептуальних засад шкільної історичної освіти у 90-ті роки ХХ століття відбулася у кілька етапів, які пов'язані з прийняттям важливих освітніх програмних документів та законів – «Концепції гуманітаризації загальної середньої освіти» (С. Гончаренко, Ю. Мальований) та Державної національної програми «Освіта» («Україна ХХІ століття») [5].

Указом Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347/2002 було затверджено Національну доктрину розвитку освіти у якій декларувалося, що «освіта має гуманістичний характер і ґрунтується на культурно-історичних цінностях українського народу, його традиціях і духовності».

Освіта утверджує національну ідею, сприяє національній самоідентифікації, розвитку культури українського народу, оволодінню цінностями світової культури, загальнолюдськими надбаннями» [3].

При тому слід зазначити, що у 1990-х роках перед Україною постала нагальна проблема формування єдиноцентричної історичної пам'яті для всієї країни. Проблема була пов'язана, у першу чергу, не лише з тим, що Українська держава заявила про свою незалежність, але й з тим, що для різних регіонів шкільні програми були різні. І це тривало значний час і після проголошення незалежності. Громадян країни не вчили на принципах єдиної спільної історичної пам'яті, яка, зрештою, теж не була напрацьована. Всі спроби щодо впровадження національної ідеї перекривалися ідеями долучення до загальнолюдських надбань та до історії та культури всіх корінних народів і національних меншин.

Звичайно, впродовж усіх років питання викладання історії та національної пам'яті піднімалося неодноразово. У Львівському національному університеті вводиться новий курс «Історична пам'ять та історична освіта», який передбачає вивчення основних концепцій й підходить до історичної пам'яті та історичної політики, зміст і напрями реформ шкільної історичної освіти в Україні, зміст навчальної і методичної літератури з історії у світлі категорій історичної пам'яті [2].

У Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького ще у 2018 році проф. В. Гоцуляком піднімалося питання «Шкільна історична освіта: проблеми та перспективи її удосконалення». Який зазначив, що «формування глибокого й правдивого уявлення про

історію її історіографію сприятиме систематизації історичних знань, які мають свою стратифікацію та спеціалізацію у середовищі наукового історичного співтовариства та учителів історії у школі» [6].

Окрім академічної спільноти на сполох всі ці роки били і фахівці середньої ланки освіти. Так у грудні 2021 р. В. Дяків, переможець 2020 р. Global Teacher Prize Ukraine, вчитель історії, громадянської освіти та основ здоров'я Заліщицької державної гімназії (Тернопільщина) в інтерв'ю «Новій українській школі» наголошував, що «першим завданням у викладанні історії України я вбачаю формування концепції історичної освіти. Виокремлення ключових моментів, навколо яких розгортаються причинно-наслідкові зв'язки і формується національна та громадянська свідомість.

Питання в тому, що в нас, на жаль, немає такого документа, ба більше – навіть розуміння його необхідності» [1].

За всі роки незалежності, слід констатувати, так і не була напрацьована єдина історія для всієї України. Більше того, насправді в державі існували певні сили які саботували будь-яке зрушення у даній сфері. Відгуками на такі дії і події можна назвати навіть ту ситуацію, коли владні інституції на рівні МОН і НАЗЯВО видають рекомендації щодо збільшення курсів української історії у навчальних закладах, однак, лише у поодиноких випадках (Запорізький національний університет) дослуховуються до таких рекомендацій, більше того розпалюється значна дискусія у соціальних мережах щодо доцільності даних рекомендацій. При тому, хочеться нагадати, що наші споконвічні північні вороги, перше що роблять на захоплених територіях – це привозять власних вчителів та знищують пам'ятники української історії та музеї, одним із сотень прикладів може слугувати демонтаж в Маріуполі пам'ятника Жертвам Голодомору 1932–1933 років.

Значущість історичної пам'яті та єдиної історії для всіх громадян української держави стала зрозумілою під час війни. Так, МОН України 5 травня 2022 року, ініціювало проведення семінару-нарада «Шкільна історична освіта в часи російсько-української війни». Основними питаннями які виносилися на обговорення: як розповідати школярам про передумови, характер і наслідки війни Росії проти України; ключові події, явища і процеси в історії ХХ ст. у сучасних підручниках України та Росії: компаративний аналіз змістовного наповнення, ціннісних орієнтацій, методичних підходів до вироблення в учнів критичного мислення; перегляд і доповнення шкільних програм у зв'язку з військовою Росією проти України. Спікерами семінару були: фахівці МОН, науковці Інституту історії України НАН, директор Українського інституту вивчення Голокосту «Ткума», представники ЗВО та інші.

У липні 2022 року львівські освітяни та науковці розробили нове концептуальне бачення розвитку історичної освіти в Новій українській

школі та запропонували Концепцію шкільної історичної освіти. Одним і з ключових питань яке потрібно нагально вирішити є «усунення конфлікту історіографічних напрямів, який щоразу більше увиразнюється (цей конфлікт пов'язаний з різним визначенням основи української історії – народ, держава чи ідентичність?)» [4].

Однак, такі заходи це лише спроби пояснення одного історичного факту, насправді ж історію України потрібно не пояснювати одним вирваним з контексту тисячолітньої історії фактом, а слід розробити цілісну систему яка б дозволяла сформулювати основи національної ідеї та політику історичної пам'яті українського народу.

Література:

1. Дяків В. Про те, чому вивчення історії через набір дат шкодить і чому починати тему незалежності в старшій школі – це запізно. <https://nus.org.ua/articles/vasyl-dyakiv-pro-te-chomu-vyvchennya-istoriyi-cherez-nabir-dat-shkodyt-i-chomu-pochynaty-temu-nezalezhnosti-v-starshij-shkoli-tse-zapizno/>
2. Історична пам'ять та історична освіта. Опис курсу. URL: <https://clio.lnu.edu.ua/course/istorychna-pamyat-ta-istorychna-osvita-v-ukrajini>
3. Національна доктрина розвитку освіти. Указ Президент України від 17 квітня 2002 р. № 347/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text>
4. Оновлення гуманітарної освіти в школі: як викладати історію. URL: <https://osvita.ua/school/reform/87149/>
5. Українська шкільна історична освіта: основні етапи становлення URL: https://www.ippo.if.ua/files/%D0%86%D0%9C/ukr_shkilna_osvita_gafijchuk.doc
6. Шкільна історична освіта: проблеми та перспективи її удосконалення. URL: <http://histfilos.cdu.edu.ua/hovyny/653-shkilna-istorychna-osvita-problemy-ta-perspektyvy-ii-udoskonalennia.html>

МІСЦЕ МОНАСТИРІВ КИЇВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ У РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ОСВІТИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. В УКРАЇНІ

Чучалін О. П.

кандидат історичних наук,

доцент кафедри історії України

Уманського державного педагогічного університету

імені Павла Тичини

м. Умань, Черкаська область, Україна

Православні монастирі Київщини ХІХ – початку ХХ ст. відомі своєю просвітницькою діяльністю. Обителі були оплотом грамотності, надавали особливого залученню до освіти дітей бідних верств суспільства, в тому числі й серед жіночої частини населення. Заслугове на увагу діяльність черниць Києво-Флорівського Вознесенського жіночого монастиря. Цю обитель було збудовано в середині ХVІ ст. у самому центрі Києва, на Подолі. У ході відбудови монастиря після пожежі 1811 р. тут закладалися приміщення церковно-приходської школи у якій щороку навчалось від 30 до 40 дівчаток [9, с. 93]. З початку 1818 р. в м. Богуславі Черкаського повіту Київської губернії при монастирі було відкрито повітове духовне училище, яке утримувалося за рахунок приходу [8, с. 372]. Фактично, до середини ХІХ ст. Богуславський монастир був єдиним училищним монастирем у єпархії.

Зі скасуванням кріпосного права у 1861 р. та запровадженням реформ 60–70-х рр. ХІХ ст. монастирі також розгорнули широку діяльність в області народної освіти. Через відкриття церковно-приходських шкіл обителі переймалися питаннями освіти.

Із основних видів парафіяльного піклування набули поширення притулки для дітей і богадільні для людей похилого віку. Метою дитячих притулків ставало піклування про дітей-сиріт або дітей, покинутих батьками. Діяльність притулків спрямовувалася на те, щоб «... зберегти або поправити їх здоров'я створенням приміщень, які б відповідали нормальним життєвим умовам, достатнім харчуванням і уважним доглядом. Потім за допомогою школи надати їм початкову освіту, через уважне виховання і постійний нагляд пробудити, розвинути і закріпити моральні почуття, любов до праці, порядку, послуху. І, нарешті, навчання майстерності або прилаштуванням в інші училища, майстерні або на місця служби..., тим самим надавши дітям можливість матеріального забезпечення упродовж наступного життя, на виході з притулків» [1, с. 103].

Указом від 6 квітня 1866 р. при заснуванні нових монастирів їх засновникам пропонувалося «... поєднувати ... зі зручностями усамітненого чернечого життя мету благодійницьку та виховну» [7, с. 138]. У відповідності з цим указом у монастирях, особливо жіночих, стали влаштовувати школи та сирітські притулки.

Серед джерел з вивчення діяльності православних монастирів Київської єпархії на окрему увагу заслуговують опубліковані у 1886–1914 рр. звіти обер-прокурорів Святійшого правлячого синоду РПЦ. Їх аналіз дає підстави стверджувати, що вони є важливим інформативним джерелом з вивчення у тому числі і питання культурно-освітньої діяльності православних обителей Київської єпархії. Зокрема, у звіті за 1884 р. подано інформацію про училища, що перебували на повному чи частковому утриманні монастирів. Зокрема, Києво-Печерська Успенська лавра утримувала на той час три школи: іконописну, в якій навчалися до 30 учнів; школу при типографії на 40 учнів та народне училище, в якому навчалося 100 хлопчиків. Києво-Миколаївський, Києво-Видубицький Михайлівський та Києво-Свято-Троїцький чоловічі монастирі утримували невеликі домашні училища, в яких навчали дітей грамоти та, навіть, столярній справі. Києво-Видубицький Михайлівський монастир утримував притулок для хлопчиків-сиріт [2, с. 234].

У грудні 1890 р. при Києво-Михайлівському монастирі було засновано вчительську школу, яка утримувалася коштом обителі. Сюди могли вступати селянські діти Київської губернії у віці 15–18 років за умови закінчення ними попередньо одно- і двокласних церковно-приходських та народних шкіл [3, с. 74]. У 1891 р. при монастирі також було відкрито бібліотеку зі значним книжковим фондом, переважно релігійно-морального змісту. Її послуги були доступні як для прихожан, так і мешканців міста, тому ця бібліотека й користувалася значним попитом [3, с. 75].

Пореформений період в Російській імперії відкривав доступ до освіти і жіночому населенню. У багатьох єпархіях, при більш-менш матеріально забезпечених жіночих монастирях, відкривалися училища, в яких дівчаток навчали грамоті, церковному співу та рукоділлю.

У Київській єпархії станом на 1884 р. жіночі школи існували при трьох монастирях: Києво-Флорівському, Лебединському Свято-Миколаївському і Ржищівському Преображенському. У Києво-Флорівському монастирі навчалося щороку до 50 дівчаток, переважно сиріт із сімей духовенства. При Лебединському Свято-Миколаївському монастирі існувало шестикласне училище для 25–30 дівчаток сімей духовенства, які там навчалися і перебували на безоплатній основі. У школі при Ржищівському Преображенському жіночому монастирі навчалося до 25 дівчаток з різних станів щороку [5, с. 243].

У звіті за 1886 р. зазначається, що при всіх наявних на той час православних монастирях існувало 170 різних навчальних закладів, із них біля 70 були при чоловічих монастирях, де навчалася до 1350 хлопчиків, решта – при жіночих, в яких навчалася 2650 дівчаток [6, с. 19]. Уже з кінця XIX – початку XX ст. культурно-просвітницька діяльність монастирів набуває іншої якості. Школи при монастирях звичай розміщувалися в окремих спеціально обладнаних приміщеннях і утримувалися за рахунок монастирів. Серед монастирських шкіл, крім однокласних і двокласних церковно-приходських, були також церковно-вчительські, сільськогосподарські, іконописні тощо.

Отже, упродовж XIX – початку XX ст. православні монастирі Київської єпархії зробили значний внесок у розвиток освіти України. Майже половина православних обителів єпархії мали навчальні заклади. Серед них були єпархіальне духовне училище, спеціалізовані школи, церковно-парафіяльні школи та школи грамоти.

Література:

1. Антология социальной работы: в 5 т. / сост. М.В. Фирсов. Москва : Сварогъ, НВФ СПТ, 1994. Т. 1. С. 103.
2. Всеподданнейший отчет Обер-прокурора Святейшего синода К. Победоносцева по ведомству православного исповедания за 1884 год. Санкт-Петербург : Синодальная типография, 1887. С. 234.
3. Всеподданнейший отчет Обер-прокурора Святейшего синода К. Победоносцева по ведомству православного исповедания за 1890 и 1891 годы. Санкт-Петербург : Синодальная типография, 1893. С. 74.
4. Всеподданнейший отчет Обер-прокурора Святейшего синода К. Победоносцева по ведомству православного исповедания за 1890 и 1891 годы. Санкт-Петербург : Синодальная типография, 1893. С. 75.
5. Всеподданнейший отчет Обер-прокурора Святейшего синода К. Победоносцева по ведомству православного исповедания за 1884 год. Санкт-Петербург : Синодальная типография, 1887. С. 243.
6. Всеподданнейший отчет Обер-прокурора Святейшего синода К. Победоносцева по ведомству православного исповедания за 1886 год. Санкт-Петербург : Синодальная типография, 1888. С. 19.
7. Зырянов П. Русские монастыри и монашество в XIX и XX вв. Москва, 1999. С. 138.
8. Киевские епархиальные ведомости. 1867. № 12.
9. Крижановська О. Києво-Флорівський (Вознесенський) жіночий монастир в документах та матеріалах XVI – початку XX ст. : монографія. Київ : НАН України, Ін-т історії України: 2001. 98 с.

НАПРЯМ 3. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-270-1-10>

БОРОТЬБА ЗА ЛІДЕРСТВО НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ ТА НОВА ГЕОМЕТРІЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ВІДНОСИН

Захарченко А. М.

кандидат політичних наук,

доцент кафедри міжнародних відносин

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

м. Одеса, Україна

Революційні події на Близькому Сході початку 2010-х років, які отримали назву «Арабська весна», призвели до кардинальних змін у регіональному політичному ландшафті. Зміна режимів у низці арабських держав, громадянські війни у Сирії, Ємені та Лівії, сунітсько-шіїтське протистояння, поява нових недержавних акторів, таких як «Ісламська держава», відбуваються на фоні загострення боротьби за регіональне лідерство. При цьому, на лідируючі позиції висунулись гравці, які раніше не мали помітного впливу на події в регіоні, а саме – Іран, Саудівська Аравія та Туреччина. Все це свідчить про незавершеність процесу формування нової геометрії відносин на Близькому Сході.

Регіональна роль Ірану докорінно змінилася після Ісламської революції 1979 г., яка стала однією з визначальних подій на Близькому Сході і є ключем для розуміння сучасного регіонального балансу сил. Повалення Сполученими Штатами режиму С. Хусейна в Іраку у 2003 р. сприяло розширенню регіонального впливу Тегерану, що надалі було посилено подіями «Арабської весни».

Сьогодні Іран прагне досягти домінуючого статусу в регіональному балансі сил. Він вважає себе беззаперечним центром сили у Перській затоці, виходячи зі свого геостратегічного положення (з найдовшою береговою лінією), територіальних розмірів, кількості населення, а також відкидає будь-який регіональний порядок, який має на меті його ізоляцію.

Тегеран прагне до «абсолютної безпеки», а саме, здатності перешкоджати тому, що він вважає неминучою загрозою з боку ворожих зовнішніх суб'єктів. Задля цього була розроблена концепція «мережі

безпеки», яка поєднує іранські державні потужності із недержавними (переважно шіїтськими) проксі в регіоні. Тегеран використовує союзників, таких як «Хизбалла», «Палестинський ісламський джихад», «Хашд аш-Шаабі», хусити та шіїтські збройні угруповання у низці країн регіону для стримування своїх ворогів, а свою ракетну та ядерну програму – як другий рівень стримування [1].

Продовж останніх десяти років Іран досягнув значних успіхів у практичній реалізації вищезазначеної стратегії. Він фактично врятував режим Б. Асада від падіння; зміцнив відносини з Туреччиною та Катаром, вносячи таким чином розкол у сунітський табір; за допомогою хуситів підтримує джерело нестабільності в безпосередній географічній близькості до свого головного супротивника – Саудівської Аравії [2].

Щодо Саудівської Аравії, то, будучи великою та можливою країною, вона донедавна не мала суттєвої ролі у сфері близькосхідної безпеки. Ер-Ріяд здійснював свій вплив в основному за допомогою економічних та ідеологічно-релігійних засобів, а також спирався на стратегічні відносини зі Сполученими Штатами.

Ослаблення традиційних для Арабського світу полюсів сили – Єгипту, Сирії та Іраку, що відбулося в останні десятиліття, відкрило простір для реалізації регіональних амбіцій Королівства. Його стратегічним завданням стало стримування Ірану та ісламістських угруповань, насамперед, «Братів-мусульман». Зміни в політиці Ер-Ріяду були продиктовані як низкою об'єктивних обставин, так і піднесенням принца Мухаммеда ібн Салмана, який бажав вийти за традиційні консервативні рамки саудівської зовнішньої політики. Принц Мухаммед почав проводити активну наступальну політику, насамперед, в Ємені, а також у Сирії та Лівані [3].

Втім, значних успіхів на цьому шляху досягнути не вдалось. Військова кампанія в Ємені не завершилася перемогою над хуситами, викликала міжнародне засудження і підкреслила розбіжності між Ер-Ріядом та Абу-Дабі у підходах до Ірану. Підтримка опозиції в Сирії також не призвела до усунення від влади Б. Асада. Приклад КСА доводить, що економічний важіль не завжди є визначальним. Так, фінансова допомога виявилася корисною для підтримки дружніх режимів, наприклад, уряду А.Ф. Ас-Сісі в Єгипті [4]. Але, на відміну від Тегерану, Ер-Ріяду не вистачає недержавних акторів та проксі, які б ефективно підтримували його інтереси в регіоні.

Туреччина – ще одна неарабська держава регіону – після початку «Арабської весни» значно активізувала свою політику на Близькому Сході. При цьому, перехід до авторитарного правління президента Р.Т. Ердогана, його прагнення до амбіційної, ревізіоністської зовнішньої політики підірвали відносини Анкари з її колишніми союзниками – Саудівською Аравією, Єгиптом, Ізраїлем та США [5].

Після 2011 р. Туреччина позиціонувала себе як модель для розвитку постреволюційних арабських країн. Цьому сприяли початкові успіхи «Братів-мусульман» в Єгипті, «Ан-Нахди» в Тунісі та ісламістів в Лівії. Однак триумф популістських ісламістських партій в регіоні був недовгим. Його відтіснили громадянські війни та підйом радикальних рухів, таких як «Ісламська держава». Також, поява курдських автономних утворень уздовж південних кордонів Туреччини утворила загрозу її внутрішній безпеці та територіальній цілісності.

Вищевикладені фактори, на фоні гострої економічної кризи, спонукають Анкару до переоцінки своєї провокативної стратегії та пошуку виходу із дипломатичної ізоляції. Цю тенденцію підтвердили події 2021 року, коли Туреччина виявила зацікавленість у покращенні відносин з ОАЕ, Єгиптом, Саудівською Аравією та Ізраїлем [6].

Ізраїль як в економічному, так і у військовому плані, є однією з провідних держав регіону. Втім, донедавна, з огляду на багаторічний арабо-ізраїльський конфлікт, його лідерські можливості були вкрай обмеженими. Ситуація кардинально змінилась у 2020 р., коли одразу чотири арабські країни (ОАЕ, Бахрейн, Марокко і Судан) нормалізували з ним відносини, підписавши так звані «Авраамські угоди». Потужним фактором зближення позицій Ізраїлю та прагматичних сунітських режимів стала взаємна зацікавленість у стримуванні Ірану, боротьба проти «Братів-мусульман» (включаючи ХАМАС) та посилення впливу країн, що їх підтримують – Туреччини та Катару [7]. «Авраамські угоди» засвідчили той факт, що арабо-ізраїльський конфлікт в цілому та палестинська проблема зокрема, перестали бути системоутворюючим елементом регіональної системи відносин.

Не менш важливий вплив на регіональну ситуацію мають відносини у трикутнику США – Росія – Китай. Особливого значення у цьому контексті набуває зміна глобальної системи безпеки внаслідок війни РФ в Україні. Міжнародна ізоляція Росії та її наслідки можуть безпосереднім чином вплинути на динаміку регіональних процесів. Близькосхідні країни матимуть пристосовуватись до нового міжнародного порядку, що може привести до чергової зміни регіонального балансу сил.

Література:

1. Krasna, J., Meladze, G. (2021). The “Fore Plus One”: the Changing Power Politics of the Middle East. *The Moshe Dayan Center Occasional Paper*. URL: <https://dayan.org/content/four-plus-one-changing-power-politics-middle-east>
2. Fathollah-Nejad, A. (2017). The Iranian–Saudi Hegemonic Rivalry. *Belfer Center*. October 25. URL: <https://www.belfercenter.org/publication/iranian-saudi-hegemonic-rivalry>

3. Ulrichsen, K.C. (2021). Mohammed bin Salman's Regional Rebranding Campaign. *Arab Center Washington D.C. Policy Analysis*. December 16. URL: <https://arabcenterdc.org/resource/mohammed-bin-salmans-regional-rebranding-campaign/>
4. Kaban, M. (2018). Why Saudi Arabia's Foreign Policy is Failing? *Al-Jazeera*. November 21. URL: <https://www.aljazeera.com/opinions/2018/11/21/why-saudi-arabias-foreign-policy-is-failing>
5. Jabbour, J. (2022). After Parting Ways: The Coming Frosty Entente in Saudi-Turkish Relations. *Arab Center Washington D.C. Policy Analysis*. February 2. URL: <https://arabcenterdc.org/resource/after-parting-ways-the-coming-frosty-entente-in-saudi-turkish-relations/>
6. Altunışık, M.B. (2021). The New Wave of Normalization in Turkey's Middle East Foreign Policy. *The Middle East Institute*. URL: <https://www.mei.edu/publications/new-wave-normalization-turkeys-middle-east-foreign-policy>
7. Chtatou, M. (2022). Abraham Accords: Romancing a New Middle East. *Eurasia Review*. February 20. URL: <https://www.eurasiareview.com/26012022-abraham-accords-romancing-a-new-middle-east-analysis/>

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-270-1-11>

УЧАСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА В ГРЮНВАЛЬДСЬКІЙ БИТВІ

Левдер А. І.

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри історії*

*Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янука
м. Рівне, Україна*

Після укладання Кревської унії, за якою Великий князь литовський проголошувався польським королем, проти нього виступили удільні князі – восени 1386 року першим підняв зброю полоцький князь Андрій Ольгердович, який діяв у союзі з смоленським князем і Лівонським орденом, а в 1388 році проти Ягайла (короля Владислава II) виступив його двоюрідний брат Вітовт Кейстутович, який уклав військовий союз із Тевтонським орденом, за умовами якого у його володіння

передавалась Жемайтія, земля на північному заході Литовського князівства.

Боротьба Ягайла і Вітовта закінчилася 4 серпня 1392 року підписанням Островської угоди, згідно з якою Ягайло призначив Вітовта довічним правителем Великого Литовського князівства, а той у свою чергу визнав себе васалом польського короля. Прагнувши повернути колишні володіння, в 1409 році вони підтримали повстання проти хрестоносців у Жемайтії, що привело до Великої війни – 6 серпня за наказом великого магістра Тевтонського ордена Ульріха фон Юнгінгена лицарі зайняли ряд литовських і польських прикордонних укріплень.

У відповідь Ягайло почав збирати військо і на його боці виступили Вітовт з братами, мазовецькі і руські князі, господар Молдавії Олександр Добрий, син Тохтамиша, хана Золотої орди, Джелалад-Дін, чеські найманці на чолі з Яном Жижкою. Тевтонський орден підтримали король Угорщини і Хорватії Сигизмунд I Люксембург, померанські князі, а також лицарі з Чехії, Моравії, Сілезії, Швейцарії та Лівонії.

26 червня 1410 року 11-тисячне польське військо під командуванням короля Владислава II Ягайла виступило з Вольборжа і 14 липня з'єдналось із 25-тисячним литовсько-русько-молдавсько-татарським військом Вітовта поблизу Марієнбурга (нині – Мальборк, Польща), де їх вже чекала 27-тисячна армія тевтонців і їх союзників. Битва на рівнині між селами Грюнефельде (нині – Грюнвальд), Танненберг (нині – Стембарк) і Людвігсдорф (нині – Лодвигове) розпочалася 15 липня 1410 року із артилерійського обстрілу тевтонцями, у відповідь на що Вітовт, не дочекавшись команди від Ягайла, послав в атаку татарську кінноту, а слідом за нею важку кінноту литовських лицарів.

Не зумівши здолати перший ряд оборони хрестоносців, литовці почали відступати, переслідувані кіннотою супротивника. Неправильно оцінивши ситуацію, вона попала в засідку, де була знищена, після чого Ягайло повів у наступ другу лінію своєї армії. Виставлена проти неї тевтонська кіннота зуміла її зупинити, але виявилась безсилою проти останнього, третього резерву польсько-литовських військ, який зім'яв лівий фланг тевтонців. В цьому наступі відзначились руські воїни які зуміли вистояти основний удар тевтонців. Після загибелі Ульріха фон Юнгінгена війська хрестоносців почали хаотично залишати поле бою і їх переслідування тривало до пізньої ночі.

Перемога союзницьких військ у Грюнвальдській битві підірвала військову могутність Тевтонського ордену, який втратив третину армії, включаючи трьох вищих командирів, і зупинила експансію його лицарів на схід. 1 лютого 1411 року було підписано Торунський мир, за яким орден повертав Литві Жемайтію та Добжинську землю Польщі, а також сплачував контрибуцію.

Для нас постає питання, яка була чисельність руських воїнів і звідки вони походили?

Польське військо прийшло на битву в складі 50 хоругв: із них Ян Длугош називає 7, які виставили українські землі, що входили до складу Польського королівства. Ось вони: Львівська, Галицька, Перемиська, Холмська і 3 Подільські [4]. Очевидно, що переважно бойовий склад цих хоругв утворювали українці. Хіба що у Львівській хоругви ситуація могла бути дещо іншою. Український історик Денис Зубрицький, відомий дослідник Львова, наводить такі відомості про населення міста на початку XV ст., а точніше 1407 року: «Найбільше було німців, значна кількість русинів, декілька татар і поляків»[5].

Львівська хоругва мала на своєму знамені зображення на голубому полі лева із короною, який піднімається на скелю. Значну кількість хоругв із Поділля аж три, сам Длугош пояснює це великою заселеністю краю. На той час Поділля охоплювало чималі території, а тому і основну бойову масу становили місцеві мешканці. Всі три подільські хоругви мали на своєму гербі зображення сонячного лика на червленому полі. Галицька хоругва мала на своєму гербі зображення чорної галки із короною на білому полі. Єдиний, відомий нам на ім'я український рицар, – Іван Сушик – власне й належав до цієї хоругви. Перемиська хоругва мала на своєму гербі жовтого двоголового орла, який дивиться своїми обома головами в різні напрямки; орел був розміщений на лазуровому (синьому) полі. Холмська хоругва мала на своєму гербі зображення білого ведмедя, який стоїть між двома деревами на червленому полі [3]. Чомусь Ян Длугош не називає ще Жидачівську і Теребовельську хоругви. Можливо, літописець просто «забув» про них згадати: це можна пояснити тим, що сам Длугош не був свідком Грюнвальдської битви і свою «Історію Польщі» почав писати через кілька десятків років після війни із Тевтонським орденом.

Із 40 литовських хоругв Длугош поіменно називає 21: Віленську, Троцьку, Гродненську, Ковенську, Лідську, Полоцьку, Вітебську, Новгородську, Волковийську, Медницьку, Брестську, Пінську, Київську, Стародубську, Дорогичинську, Мельницьку, Кременецьку, Смоленську, хоругву князя Симеона Лінгвена Мстиславської хоругву якогось Георгія. Із них, відповідно, Київська, Кременецька, Стародубська і Дорогичинська безпосередньо були українськими. Решта 19 хоругв не названі. При такому національному складі доцільно називати воїнів Вітовта не литовцями, а радше «литвинами», тобто громадянами Литви [3].

Відомо, що господар Молдови Олександр Добрий, а до молдовських володінь входила і Північна Буковина, надіслав загін воїнів на підтримку своєму сюзерену, королю Владиславу. У тому загоні могло бути чимало руських бояр і витязів. Так у Молдові називали представників рицарського стану [1]. Загони татар із Золотої Орди билися під командою Джелалел Діна, сина хана Тохтамиша. Його Вітовт, у подяку за допомогу, пізніше підтримав у його спробах відновити лідерство в

Золотій Орді. Кількість татар при Грюнвальді нині налічується в 5 тисяч воїнів, правда трапляються числа від 300 до 40 тисяч [2].

Щонайменше 17 хоругов були набрані з українських етнічних земель. Так, у польському війську було 7 «земських» хоругов з Галичини та Поділля – Львівська, Перемиська, Холмська, три Подільські та Галицька. Щедві «приватні» хоругви привели українські магнати – Спитко з Ярослав та Мартин зі Славська. У війську Великого князівства Литовського були контингенти з Наддніпрянщини, Сіверщини, Волині та Підляшшя. Загалом – 8 хоругов: Київська, Пінська, Дорогичинська, Мельницька, Берестейська, Кременецька та Стародубська хоругви, а також – хоругва Новгород-сіверського князя Сигізмунда Корибутовича [1].

Предки українців, імовірно, також склали єдину «молдавську» хоругву, що взяли участь у битві. Господар Молдавії володів «Шипинською землею», сучасна Буковина, на правах васала польського короля. Та мав в обмін на збирання доходів з цієї землі надавати Польщі військову допомогу. Надіслана Молдавією хоругва, скоріше за все, була сформована саме на Буковині. Принаймні є дані, що командував підрозділом «руський» боярин Хотько Цецинський. Під його керівництвом, ймовірно, воювала місцева українська шляхта, що мала давні зв'язки з галичанами та подоляками. Як бачимо, етнічні українці, за мінімальною оцінкою, склали 15–20 % союзної армії, що розгромила Тевтонський Орден. Наші предки були другою за чисельністю етнічною групою у війську Владислава II та Вітовта, після поляків.

Література:

1. Відейко М. Ю. Грюнвальд: хоругви зі Сходу. Київ, 2010. 10 с.
2. Длугош Я. Грюнвальдська битва. Москва, 1962. 180 с.
3. Дворнік Ф. Слов'яни в європейській історії та цивілізації. Київ, 2000. 360 с.
4. Крип'якевич І. П. Історія українського війська (Від княжих часів до XX ст.) 4 вид. Львів, 1992. 142 с.
5. Яровий В.І. Історія західних та південних слов'ян у XX ст. Курс лекцій. Київ : Либідь, 1996. 416 с.

ЕВОЛЮЦІЯ АРМІЙСЬКОЇ АВІАЦІЇ НІМЕЧЧИНИ У 2001–2021 РР.

Мельник В. В.

*ад'юнкт штатний науково-організаційного відділу
Національної академії сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного
м. Львів, Україна*

Досвід воєн, збройних конфліктів і миротворчих операцій останніх десятиліть, у тому числі й російсько-української війни, переконливо показує значну роль авіації сухопутних військ (армійської авіації). Показовим у цьому плані є досвід європейських країн НАТО, змушених балансувати між потребою в інтенсивному застосуванні армійської авіації за кордоном і необхідністю скорочення видатків на збройні сили. У нашій розвідці ми розглянемо досвід такого балансування в Німеччині, в перші два десятиліття XXI ст.

На початку XXI ст. армійська авіація бундесверу була укомплектована майже виключно гелікоптерами часів «холодної війни». Перш за все, це легкі машини німецького виробництва Во-105 у протитанковому варіанті (Во-105Р, 205 екз.) та багатоцільовому (Во-105М, близько 80). Крім того, в строю знаходились 120 легких транспортних гелікоптерів УН-1D і 96 важких СН-53G (обидва типи були виготовлені у ФРН за американськими ліцензіями). Сучасними машинами були 15 навчальних вертольотів ЕС-135Т1. Нові бойові вертольоти «Тигр» УНТ і транспортні НН 90ТТН станом на 2005 р. тільки почали надходити на озброєння [1, с. 48]. Проектування двох останніх типів велось ще з 1980-х рр., однак скорочення військових витрат призвело затягування термінів їх створення. В організаційному відношенні усі сили армійської авіації були зосереджені в складі Дивізії повітряно-маневрених операцій (на відміну від часів «холодної війни», коли вони були розподілені між армійськими корпусами). Дивізія ця включала 1-шу повітряно-механізовану бригаду (два полки Во-105 і один – УН-1D; у 2007 р. перейменована на 1-шу аеромобільну бригаду), 3-тю бригаду армійської авіації (два полки СН-53G і один – УН-1D) та низку дрібніших підрозділів підтримки і забезпечення [2, с. 25].

Загальний технічний стан парку армійської авіації на початку XXI ст. оцінювався як незадовільний. Коли у 2002 р. бундесвер приєднався до операції НАТО в Афганістані, через застарілість і невідповідність природно-кліматичним умовам туди не змогли скерувати ні

UH-1D, ні Во-105. Єдиним типом гелікоптерів армійської авіації, який спочатку взяв участь в операції в Афганістані, був СН-53G. П'ять таких машин базувались в Термезі (Узбекистан) і здійснювали перевезення вантажів і персоналу в гарнізони контингенту НАТО в Афганістані [3, с. 31-32]. З листопада 2007 р. ці гелікоптери базувались безпосередньо в Афганістані, в Мазарі-Шаріфі.

Упродовж наступних років програми оновлення гелікоптерного парку армійської авіації бундесверу реалізовувались з величезними труднощами. Показовим є розвиток програми закупівель бойових гелікоптерів «Тигр» УНТ. На початку її реалізації, в 1994 р., планувалась закупівля 212 вертольотів для заміни застарілих Во-105Р в пропорції 1:1 [4, с. 49]. Однак у 2002 р. цю кількість скоротили до 110 екземплярів, згодом – до 80, і, нарешті, до 68. Але й така кількість виявилась надмірною, і у 2013 р. парк «Тигрів» вирішили утримувати на рівні 57 екземплярів (виготовили 68, але 11 одразу ж відправили на склад). Процес постачання і введення в стрій цих гелікоптерів виявився надміру розтягнутим в часі: перший серійний «Тигр» виготовили в липні 2002 р., а 68-й – тільки в серпні 2018 р. Бойової готовності ці вертольоти досягли в червні 2010 р., але ще в березні 2013 р. бундесвер мав лише 18 боєздатних «Тигрів», а ще 9 використовувались як навчальні і випробувальні [4, с. 53-54].

Не набагато кращою була ситуація з іншим ключовим модернізаційним проєктом – придбанням середніх транспортних гелікоптерів НН 90ТТН. У 2000 р. Німеччина замовила 80 таких машин, у 2007 р. збільшила обсяг контракту до 122-х, але у 2013 р. – скоротила до 82. Перший серійний вертоліт був виготовлений в травні 2004 р., але в бойові частини НН 90ТТН потрапили тільки в червні 2011 р. Постачання ж усіх замовлених вертольотів завершилось лише у 2021 р. [5, с. 37].

Надходження нових гелікоптерів призвело до організаційних змін. В грудні 2007 р. була розформована 3-тя бригада армійської авіації, а її полки стали окремими. Упродовж 2012-2013 рр. важкі вертольоти СН-53G були передані до Повітряних сил, натомість армійська авіація зосередила у своєму складі усі УН-1D і НН 90ТТН. У 2016 р. списали останні Во-105Р. Упродовж 2013–2014 рр. розформували 1-шу аеромобільну бригаду і три з шести гелікоптерних полків. Станом на початок 2018 р. у складі армійської авіації бундесверу лишались три полки, підпорядковані Дивізії швидкого реагування: 10-й і 30-й транспортні гелікоптерні (в кожному – дві ескадрильї НН 90ТТН, а в 30-му – додатково ескадрильї УН-1D) і 36-й бойовий гелікоптерний (дві ескадрильї «Тигрів») [6, с. 62–64]. Кількісний склад був наступним: 48 вертольотів «Тигр», близько 60 НН 90ТТН, 10 УН-1D, а також 20 навчальних – 14 ЕС 135Т1 і 6 «Белл» 206В3 (останні були орендовані в цивільної компанії) [6, с. 66]. Тобто, чисельність гелікоптерного парку скоротилась з понад 500 машин у 2005 р. до приблизно 130 у 2018 р. –

учетверо. До 2021 р. ця чисельність дещо зросла – до 51 «Тигра», 82 NH 90ТТН і 7 легких пошуково-рятувальних вертольотів Н145 (придбаних у 2021 р. для заміни УН-1D). Парк навчальних гелікоптерів включає 26 машин – 13 власних ЕС 135Т1 і 13 орендованих (7 ЕС 135Т3 і 6 «Белл» 206В3) [7, с. 52].

Незважаючи на кількісне скорочення, надходження на озброєння сучасних машин з високими тактико-технічними характеристиками дозволило розширити участь армійської авіації бундесверу в зарубіжних місіях. Зокрема, з квітня 2013 р. до червня 2014-го чотири гелікоптери NH 90ТТН і чотири «Тигр» базувались в Афганістані (Мазарі-Шаріф), підтримуючи дії німецького контингенту місії ISAF [8, с. 52]. Вдруге в Афганістан чотири німецьких NH 90ТТН прибули в листопаді 2020 р. А в січні 2017 р. підрозділ армійської авіації (чотири NH 90ТТН і чотири «Тигр») прибув до Малі (аеродром Гао) для участі в місії MINUSMA [9, с. 11].

Підводячи підсумки відзначимо, що упродовж 2001-2021 рр. армійська авіація бундесверу зазнала суттєвого скорочення (за кількістю полків – удвічі, за чисельністю гелікоптерів – приблизно утричі). В той же час відбулось повне оновлення гелікоптерного парку. Внаслідок цього максимальний вік вертольотів не перевищує 15 років. Крім того, армійська авіація набула здатності для участі в операціях за рубежем. Типовий склад контингентів для таких місій включає кілька транспортних гелікоптерів і кілька машин вогневої підтримки.

Література:

1. Rusiecki M. Niemieckie Lotnictwo Wojsk Łądowych. *Lotnictwo*. 2006. № 12. P. 46-49.
2. Piątkowski K. W stronę globalizacji. „Nowe” dywizje niemieckich wojsk łądowych. *Nowa Technika Wojskowa*. 2006. № 2. P. 22-26.
3. Norris A. Niemieckie operacje wojskowe z bazy Termez w Uzbekistanie. *Lotnictwo*. 2006. № 4. P. 30-33.
4. Kwasek T. Śmigłowiec bojowy Tiger. Użytkownicy i projekty modernizacyjne. *Lotnictwo*. 2020. № 11. P. 48-59.
5. Wieliczko L. Użytkownicy śmigłowców NH90. *Lotnictwo*. 2021. № 12. P. 50–55.
6. Wieliczko L. Niemieckie Lotnictwo Wojsk Łądowych. *Lotnictwo*. 2018. № 5. P. 60–66.
7. Fiszer J., Gruszczyński J. Lotnictwo Wojsk Łądowych Niemiec. *Lotnictwo Aviation International*. 2021. № 10. P. 44–53.
8. Fiszer M., Gruszczyński J. NHIndustries NH90. Europejski, wielozadaniowy śmigłowiec średni. *Lotnictwo Aviation International*. 2017. № 12. P. 50–55.
9. Łaz M. Niemieckie lotnictwo w Afryce. *Lotnictwo Aviation International*. 2017. № 3. P. 10-11.

РАДЯНСЬКА ВОЄННА ДОКТРИНА НАПЕРЕДОДНІ 22 ЧЕРВНЯ 1941 РОКУ

Старжець В. І.

*кандидат історичних наук, викладач кафедри історії
Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янчука»
м. Рівне, Україна*

Останні місяці перед початком німецько-радянської війни є найменш висвітлені документально. Доступних архівних матеріалів радянської сторони про передвоєнний час недостатньо, тому дослідникам складно об'єктивно відтворити ті події. Через це в суспільстві дуже викривлені уявлення стосовно того які воєнні плани виношувала кожна із сторін.

Про історію створення та суть німецьких планів сьогодні відомо більш ніж достатньо. Директива № 21 як основний план війни з СРСР стала відома під назвою «план Барбаросса». Перед збройними силами Третього рейху ставилося завдання перемогти СРСР протягом однієї швидкоплинної кампанії. Основні сили радянської армії, дислоковані у західній частині СРСР, передбачалося знищити шляхом проведення сміливих операцій із глибоким просуванням танкових з'єднань та оточенням великих угруповань ворога. Кінцева мета кампанії полягала у виході на лінію Архангельськ–Астрахань [7, с. 210].

У світлі доступних сьогодні документів можливо відновити історичну правду про те, що Радянський Союз готував різні плани як оборонного характеру так і наступального. І тому твердження, що Радянський Союз вів лише миролюбну політику та розбудовував оборону як і думка, що Сталін мав намір вести лише наступальну війну і не готувався до оборони не витримує найменшої критики. Радянське військове керівництво готувало плани на всі випадки життя і було готове до різних варіантів розгортання подій.

Глибоку кризу радянської воєнної науки продемонструвала фінська кампанія 1940 р., коли замість повної капітуляції Фінляндії, СРСР змушений був задовольнятися лише частковою перемогою, і то завдяки величезним жертвам власного війська. Першим кроком стало призначення новим керівником Наркомату оборони – С. Тимошенко замість розкритикованого Сталіним К. Ворошилова. І як виявилось це було зроблено не даремно.

В суворій секретності було здійснено перевірку справ в Наркоматі та війську і складено відповідний Акт. Цей документ був надрукований

лише в п'яти екземплярах і вручений особисто Й. Сталіну, зам. нач. Генштабу М. Ватутіну, В. Молотову, К. Ворошилову і один підшитий до справи. Сам Акт передачі надзвичайно обширний, адже були заслухані звіти всіх начальників управлінь. Щоб зрозуміти стан справ у війську досить навести уривки з цього документу: «Генштаб не має даних про стан прикриття кордонів. Рішення військових рад округів, армій і фронту з цього питання Генштабу невідомі... Точно встановленої фактичної чисельності Червоної Армії в момент прийому Наркомат не має... Якість підготовки командного складу низька, особливо в ланці взвод-рота, в якому до 68% мають лише короткострокову 6-місячну підготовку курсу молодшого лейтенанта... Незадовільна практична польова виучка військ і невміння ними виконувати те, що потрібно в умовах бойової обстановки... Організованої розвідки і систематичного надходження даних по іноземних арміях немає...» [5, с. 298–309]. Ці недоліки в керівництві і підготовці військ, при наявності молодих і недостатньо досвідчених кадрів, призвели до відставання в ряді питань підготовки армії до війни.

В цьому документі, який був розсекречений лише в 1990-ті рр. конкретно наводяться дані, що фактично перед війною з Німеччиною, стан справ в РСЧА знаходився в край занедбаному стані. Слід підкреслити, що це не було пов'язано з якимось технічним чи матеріальним відставанням а саме через людський фактор. Армію до такого стану справ довели військові посадовці які були особисто підібрані Сталіним та виховані його системою.

Все це призвело до того, що не були по-справжньому обдумані уроки радянсько-фінської війни, був відсутній глибокий аналіз військових операцій Німеччини в Польщі, Франції та на Балканах, тому що провідні теоретики РСЧА були репресовані, їх праці знищені. Військова думка деградувала. Так, нарком оборони С. Тимошенко у грудні 1940 р., коли Німеччина вже поневолила пів Європи, заявив: «В сенсі стратегічної творчості, досвід війни в Європі, мабуть, не дає нічого нового» [3, с. 85].

Нове керівництво Червоною армією розпочало масштабну реорганізацію та виправлення недоліків у військах. Були розроблені порядок підготовки та застосування радянських збройних сил у війні з гітлерівською коаліцією, план прикриття, зосередження і розгортання збройних сил на випадок війни та план мобілізації. Перший, що одержав назву «План оборони державного кордону 1941 р.», був розроблений Генеральним штабом із великим запізненням і лише на початку травня 1941 р. доведений до відома командуючих військами округів (Київського – 5 травня, Одеського – 6 травня). В ньому наказувалося до 25 травня 1941 р. розробити нові плани оборони державного кордону і плани протиповітряної оборони [7, с. 213]. Директиви НКО, надіслані у

прикордонні округи, доводили до штабів чіткі завдання по обороні. Проблемаю було те, що на місцях ці накази не виконувалися у повному обсязі.

Водночас, радянське керівництво готувало також план наступу. Сталін чітко розумів, що на шляху його панування в Європі лежить Німеччина. Тому в цей час усі акценти були розставлені на превентивному ударі. Таких планів було декілька. Цінні відомості містяться у «Міркуваннях щодо плану стратегічного розгортання збройних сил Радянського Союзу на випадок війни з Німеччиною та її союзниками» [2, 14–31]. Кінцевий варіант розроблений у травні 41 р. заст. нач. Генштабу О. Василевським. Цей документ був написаний від руки в одному екземплярі, і став доступним лише у 1991 р. Вважалося, що війну варто розпочати не з очікування удару противника, а атакувати його в момент, коли він буде знаходитись в стадії розгортання. Головний удар мав наноситись з території України в напрямку Краків–Кельце–Люблін, з виходом у район Варшави. Ворог мав бути розбитий на його ж території і малою кров'ю.

Твердження, що Й. Сталін і вище військове керівництво розпочало здійснення такого плану, підтверджувалося фактичним розгортанням військ із виходом їх на ударні позиції. У травні почалася передислокація частин сил внутрішніх військових округів на захід: з Уралу – 22-а армія, з Поволжя – 21-а армія, 19-а армія з Північного Кавказу, 16-а армія із Забайкалля. Всього висувалося 28 дивізій, три армії – 19-а, 16-а, 21-а – прибули в Україну. Це було стратегічне зосередження РСЧА на майбутньому театрі воєнних дій [6, с. 191]. Переміщення проводилося з виконанням заходів маскування і з великою прихованістю. 12–15 червня 1941 р. західні прикордонні округи отримали наказ висуватися ближче до державного кордону у райони, призначені їм за планом наступу. Всі штаби округів були виведені на польові командні пункти.

Більшість армійських частин прикордонних військових округів, наблизились до кордону. Однак, вони не готувались до оборони, адже не облаштували окопів, мінних полів, дротяних загороджень [1, с. 12]. Це може свідчити лише про одне – війська готувалися до нападу і чекали лише на повне завершення розгортання ударних сил. Якщо нанести на карту номери прикордонних дивізій та тих, що прибули станом на середину червня 1941 р., то вище згаданий план нападу СРСР на Німеччину повстає у всій красі. Як підсумок слід зазначити, що таке угруповання військ могло як успішно наступати, так і досить успішно оборонятись. Зі свого боку Німеччина також завершувала основні приготування до нападу.

Війська прикордонних округів, зокрема Київського, Західного та Прибалтійського, влітку 1941 р. були приведені у повну бойову готовність. З 19 червня 1941 р. уже як Північно-Західний, Західний і Південно-Західний фронти були розгорнуті до того, як розпочалося

вторгнення гітлерівських військ на радянську територію [6, с. 20]. Саме 19 червня 1941 р. нарком оборони СРСР маршал С. Тимошенко видав наказ № 0042 про виведення штабів цих трьох фронтів на задалегідь підготовлені польові командні пункти (відповідно в Паневежисе, станцію Обус-Лісна та в Тернопіль) [4, с. 330].

У наукових колах існує думка, цілком не безпідставно, що якби Гітлер і його командування дізналось про зосередження такої маси військ і техніки на кордоні, то не наважилось би напасти. Недаремно після війни деякі генерали скрушно зауважували, зокрема досвідчений штабіст С. Іванов: «Як би ми продемонстрували Гітлеру нашу справжню силу, він напевне утримався б від війни з СРСР в той момент» [6, с. 23]. Саме так і потрібно було б зробити. Хіба що Сталін думав не про те, як відтягнути німецький напад а про те якби не сполохати ворога перед своїм власним нападом.

Таким чином, документально підтверджено, що воєнна доктрина СРСР мала планування як оборонного так і наступального характеру. На початку 1941 року остаточно утверджується ідея превентивного удару по німецькій армії. Сталін і його армія були готові до так званого походу в Європу. Розпочалося безпосереднє розгортання військ та висування їх на ударні позиції. Не знаючи достеменно про радянські плани, Гітлер розпочав власну кампанію і випередив свого візаві лише на декілька тижнів. Хвалений «сталінський порядок» рухнув у перші ж години війни, хоча злагоджений армійський механізм почав розсипатись на окремі деталі задовго до того як були здійснені перші постріли.

Література:

1. Бадах Ю. Г. Червона Армія напередодні війни 1941 р. *Військово-науковий вісник*. 2009. Вип. 11. С. 3–17.
2. Киселев В. Н. Упрямые факты начала войны. *ВИЖ*. 1992. № 2. С. 14–31.
3. Малютіна О. К., Малютін К. З. Причини поразок Червоної Армії на першому етапі Великої Вітчизняної війни. *Вісник Національного техніч. унів-ту «ХПІ»: Актуальні проблеми історії України*. 2012. № 24. С. 82–92.
4. Мельтюхов М. И. Упущенный шанс Сталина. Советский Союз и борьба за Европу. 1939–1941. (документы, факты, суждения). Москва : Вече, 2000. 544 с.
5. Приказы народного комиссара обороны СССР (1937–1941) / Под. ред. Золотарева. Москва : Терра, 1994. Т. 13 (2-1). 368 с.
6. Солонин М. С. Бочка и обручи, или когда началась Великая Отечественная война? Дрогобич : ВФ «Відродження», 2004. 488 с.
7. Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст. Історичні нариси / ред. кол.: В. Смолій. Ін-т історії України Київ : Наук. думка, 2010. Кн. 1. 734 с.

НАПРЯМ 4. ВИДАТНІ ПОСТАТІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА СВІТОВОЇ ІСТОРІЇ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-270-1-14>

ВІРШ «ЗАПОВІТ» Т. Г. ШЕВЧЕНКО НАПИСАВ В ПЕРЕЯСЛАВІ

Дембіцький С. С.

старший науковий співробітник

Науково-дослідного відділу музею «Заповіту»

Т. Г. Шевченка Національного історико-етнографічного

заповідника «Переяслав»

м. Переяслав, Київська область, Україна

«ЗАПОВІТ» («Як умру, то поховайте») – вірш Шевченка, написаний 25.XII 1845 в Переяславі. Переписаний без назви в альбомі «Три літа» останнім. Відомі ще два автографи цього твору, також без заголовка (зберігаються в Ін-ті л-ри ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР). У рукописному збірнику «Стихотворения Т. Г. Шевченка», виготовленому І. Лазаревським, з власноручними виправленнями Шевченка вірш має назву «Завіщаніє». Вперше надруковано в безцензурному виданні «Новые стихотворения Пушкина и Шевченки» (Лейпціг, 1859) під заголовком «Думка». В Росії надруковано перші 8 рядків у «Кобзарі» (СПБ, 1867) під редакторською назвою «Заповіт», яка відтоді стала традиційною. Повністю «З.» у Росії вперше надруковано в «Кобзарі» (СПБ, 1907) за ред. В. Доманицького [5].

Це загальновідомий матеріал. А зараз спробуємо подивитись на цю тему з місця написання «Заповіту», з Переяслава. Геніальний український поет, відомий художник, символ України Тарас Григорович Шевченко тісно пов'язаний з Переяславом та нашим краєм. Він тут побував чотири рази : двічі в 1845 та двічі в 1859 роках. Приїздив в гості до свого знайомого, переяславського лікаря, дворянина Андрія Йосиповича Козачковського, з яким познайомився в 1841 році в Петербурзі, навчаючись в Академії мистецтв. Водночас А. Й. Козачковський проходив тоді дійсну військову службу на Балтійському флоті, живучи на час служби в столиці Російської імперії. В 1845 році він вже повернувся додому, проживаючи в своєму будинку в Переяславі. Нині в цьому будинку знаходиться експозиція музею «Заповіту» Т. Г. Шевченка.

Вперше поет приїхав у Переяслав на початку серпня 1845 року, вдруге восени. Далі надаємо слово А. О Козачковському: «У жовтні того ж року Шевченко приїхав до мене знову, хворий, і прожив у мене близько двох місяців» [2, с. 91].

У грудні 1845 року А. Й. Козачковський затіяв у своєму будинку ремонт. На час його проведення поет переїздить у приміське село Віюнище, де гостює кілька тижнів у свого знайомого, поміщика Степана Никифоровича Самойлова. Невдовзі стан здоров'я Т. Г. Шевченка різко погіршився. В'юнищани, занепокоєні негараздами з його здоров'ям, раз по раз приходили запитати про його самопочуття, проте Самойлов нічого втішного не міг їм повідомити. Щодалі поету ставало все гірше : висока температура, марення. Занепокоєний господар повіз хворого у Переяслав до лікаря А. Й. Козачковського.

Жителі Переяслава знали Андрія Йосиповича як доброго лікаря, який займався лікарською практикою. Лікар Андрій Осипович Козачковський з усією серйозністю взявся за хворого, стан здоров'я якого невдовзі поліпшився. Проте в ніч на 25 грудня 1845 року йому помітно погіршало. Поет встав з ліжка, запалив свічку, взяв в руки перо і на папір лягли рядки:

Як умру, то поховайте
Мене на могилі
Серед степу широкого
На Вкраїні милій,

Вранці 25 грудня до хворого традиційно навідався лікар А. Й. Козачковський, поцікавившись станом його здоров'я. Не викликає сумніву, що Т. Г. Шевченко показав своєму приятелю тільки-но написаний текст вірша. Той перший з ним ознайомився. У спогадах Андрія Козачковського не згадується про написання «Заповіту». Очевидно, він остерігався висловлюватись про вірш, де ми маємо рядки із закликком «кайдани порвіте». У Музеї Заповіту Т. Г. Шевченка є меморіальна кімната: її називають «священною», адже там відбулась таємниця народження всесвітньовідомого твору українського генія» [3, с. 12]. Кімната нібито поділяється аркою на дві частини. Екскурсійні групи та екскурсивод розташовуються в передпокої, де Т. Шевченко залишав свої речі. Тут – валіза із вишитими сорочками, на вішалці сюртук та чемарка, дзеркало, на столику глечик для води, скриня. Як свідчать народні перекази, мідний глечик був знайдений у маєтку М. Максимовича, в якого гостював Т. Шевченко. З цього глека умивався Тарас Григорович.

Далі – спальня. В ній відтворено типовий інтер'єр XIX ст.: ліжко, письмовий стіл, комод. На стінах невеликі картини та ікони XIX ст.

Старший науковий співробітник «Музею Заповіту Т. Г. Шевченка» Наталія Павлик стверджує: «...на 1845 рік поет бажав бути похованим «серед степу широкого», де “лани широкополі” – тобто на лівому, на середину ХІХ ст. степовому березі Дніпра на Переяславщині» [3, с. 13]. Ми вважаємо, що така думка має право на існування.

Відомий літературний критик Іван Дзюба дав знакову оцінку значення вірша «Заповіт» для суспільної свідомості нашого народу : «Ще не так давно «Заповіт» знав напам'ять чи не кожен українець. Він був нашим неофіційним гімном, що всіх об'єднував у національному болю, в національній надії, в національному обов'язку». [1, с. 315]. Ми зробимо сміливе припущення, що ця вікопомна поезія залишиться для нашого народу такою і надалі.

Література:

1. Дзюба Іван. Тарас Шевченко. – Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 2005. 704 с.
2. Козачковський А. О. Із спогадів про Т. Г. Шевченка. «Я дуже щиро Вас люблю...»: Шевченко у розповідях сучасників / упоряд., передм., прим. О. В. Ковалевського. Харків : Прапор, 2004. 352 с.
3. Павлик Н. Твір Т. Г. Шевченка «Як умру, то поховайте...»: Переяславські заповіді ...: Сіверянський літопис. 2021. № 3 (159). 177 с
4. Шевченко Т. Г. Кобзар. Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2007. 960 с.
5. Шевченківський словник. У двох томах. Київ, 1976. Т. 1. 416 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-270-1-15>

ПОДВИЖНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ МИКОЛИ ТРИПОЛЬСЬКОГО У СПРАВІ ЗБЕРЕЖЕННЯ І ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ПАМ'ЯТОК ВОЛИНСЬКОЇ СТАРОВИНИ

Кушпетюк О. І.

кандидат історичних наук,

доцент кафедри інформаційної діяльності та туризму

Луцького інституту розвитку людини Університету «України»

м. Луцьк, Волинська область, Україна

При вивченні краєзнавчих досліджень Волині кінця ХІХ – початку ХХ ст. цікавою для нас є спадщина Миколи Миколайовича Трипольського – відомого краєзнавця, музеєзнавця, громадського, освітнього діяча, священика.

Народився М. Трипольський 1847 року в с. Рожеві Київської губернії у родині священика. Освіту здобував у Києво-Подільському духовному училищі, Київській духовній семінарії та Київській духовній академії, після закінчення якої залишився на викладацькі роботи. У 1872 році М. Трипольський подав клопотання про переведення його на службу до м. Житомира, з яким був пов'язаний найбільш плідний період його діяльності. Протягом майже 40-річної служби він обіймав посади викладача Житомирської прогімназії, Маріїнської жіночої гімназії, був членом Волинської єпархіальної училищної ради, ін. [1, с. 249–250].

Поряд з професійною та громадською діяльністю М. Трипольський займався науковою роботою, зокрема в царині церковної історії та краєзнавства. У 1878 році він захищає дисертацію на ступінь магістра богослов'я «Уніатський митрополит Іпатій Потій та його проповідницька діяльність» [6, с. 47].

Активна громадська діяльність, збереження і популяризація пам'яток волинської старовини в подальшому визначили зміст його життя. Саме М. Трипольський стає одним із організаторів створення у 1893 році Волинського єпархіального давньосховища та заснованого при ньому Волинського церковно-археологічного товариства [3, с. 3–4]. Діяльність цих двох установ, які функціонували як єдина організаційна структура, підпорядковувалася справі збору та вивчення історичних пам'яток краю. М. Трипольський ввійшов до складу розпорядчого комітету, який відігравав керівну роль у діяльності товариства та давньосховища.

Спочатку давньосховище розташовувалося у колишній церкві при архієрейському будинку, частково пристосованій під музей [3, с. 3]. У 1894 році Волинське церковно-археологічне товариство розпочало будівництво спеціального приміщення для музею і бібліотеки по вулиці Вільській на земельній ділянці, що належала Преображенському кафедральному собору. М. Трипольський, як настоятель цього собору, керував будівництвом. Через нестачу коштів музей переїхав у власне приміщення лише на початку ХХ ст. [6, с. 47]

Популяризації пам'яток старовини, що зберігалися в давньосховищі, сприяла видавнича діяльність Волинського церковно-археологічного товариства, за статутом якого передбачалося видання власного щорічника наукових праць. М. Трипольський активно долучився до підготовки та редакції збірника. Перший випуск якого побачив світ у 1896 р., другий – 1900 р.

У цих збірниках містилися волинознавчі розвідки М. Трипольського. В першому випуску – з'явилася праця «Дерманский архимандрит Мелетий Смотрицкий, его сочинения и надгробная надпись на его могиле в Дермане» [3, с. 1–7]. В цій праці М. Трипольський, ґрунтуючись на колекціях єпархіального давньосховища, висвітлив життєпис Мелетія

Смотрицького – архімандрита відомого у минулому Дерманського монастиря.

Дослідник також приділяв багато часу вивченню волинських рукописних Євангелій. У його власній збірці знаходилося Євангеліє 1571 року, яке він назвав «Волинським». М. Трипольський описує та аналізує рукопис, публікує великі фрагменти тексту, порівнюючи його з текстом Пересопницького Євангелія 1565–1571 років, вважаючи, що Євангеліє 1571 року було списком відомого Пересопницького рукопису, однак його не можна вважати копією Пересопницького [9, с. 107].

Цінність праці підкреслював О. Назаревський, який описував рукопис під час проведення 21–26 жовтня 1910 року «Наукової експедиції-семінару» під керівництвом професора Київського університету В. Перетца [10, с. 47–51]. Стаття М. Трипольського «Волинское рукописное Евангелие XVI века» [4, с. 1–114] отримала також високу оцінку вітчизняного науковця, дослідника минулого Волині, секретаря-діловода Київської археографічної комісії Ореста Левицького. Він зазначив, що М. Трипольський зміг довести, що текст цього твору староукраїнською мовою не є копією якогось іншого Євангелія, а «являє у багатьох відношеннях оригінальну редакцію. З цим висновком, напевно, погодиться всякий, хто уважно прочитає паралельно надруковані о. Трипольським цілі розділи із обох Євангелій. У всякому випадку тепер, з обнародуванням тексту Волинського Євангелія, можливе всестороннє наукове його дослідження, чим, звичайно, і скористаються учені спеціалісти. А за шановним о. протоієреєм Трипольським назавжди залишиться заслуга першого відкриття вченому світу цього дорогоцінного рукопису, збереження його від загрози знищення в руках неосвічених людей і, нарешті, першого наукового його опису» [8, с. 97].

Однак не всі праці М. Трипольського знайшли такий схвальний відгук. Справедливій критиці було піддано його дослідження про історію Почаївського монастиря та міста Житомира. В першому випадку в праці «Документы, относящиеся к древней истории православного Почаевского монастыря Волини» [3, с. 1–9] автор сприйняв за оригінальні літописні уривки і документальні акти нібито XIII–XV ст. невідомо ким грубо сфальсифіковані документи, що містилися у експозиції єпархіального давньосховища. На основі цих документів він подав неправдоподібну версію появи цієї православної святині. В іншій статті «Исторические сведения о городе Житомире Волинской губернии» [4, с. 49–116] М. Трипольський, описав минуле міста Житомира із значними фактологічними помилками. Це, звичайно, не могло пройти повз увагу серйозних наукових кіл [2, с. 59; 8, с. 106–108].

З початку XX ст. випуск збірників припиняється. У 1900 році у м. Житомирі на історичну арену краю вийшло Товариство дослідників Волині, якому судилося піднести краєзнавство регіону на якісно новий

щабель. М. Трипольський став біля його витоків та входив до складу його історичної секції. 1901 року при Товаристві з'являється музейний заклад, основу якого склали збірки музею при Житомирській публічній бібліотеці. А у 1913 році на його базі був відкритий Волинський центральний музей [7, с. 156].

Отже, завдяки своїй активній подвижницькій праці в краєзнавчих осередках Волині та публікації волинознавчих досліджень М. Трипольський, не дивлячись на певні упущення, по праву належить до тих авторів, які полишили після себе цікаві й цінні дослідження з історії Волині. Він прагнув ознайомити представників різних верств тодішнього суспільства з історією краю, його визначними особистостями та привернути увагу громадськості до справи збереження волинських старожитностей.

Література:

1. Баженов Л. В. Історичне краєзнавство Правобережної України XIX – на початку XX ст.: Становлення. Історіографія. Біобібліографія. Хмельницький : Доля, 1993. 256 с.
2. Беляшевский Н. [Рецензия]. *Киевская Старина*. 1896. № 11. С. 52–61. Рец. на Волинский историко-археологический сборник. Издание распорядительного комитета Волинского Церковно-Археологического Общества. Почаев-Житомир, 1896. Вып. 1. 244 с.
3. Волинский историко-археологический сборник. Издание распорядительного комитета Волинского Церковно-Археологического Общества. Почаев : Типография Почаевской Успенской Лавры; Житомир: Типо-литография М. Денемана, 1896. Вып. 1. 244 с.
4. Волинский историко-археологический сборник. Издание распорядительного комитета Волинского Церковно-Археологического Общества. Житомир : Типо-литография М. Денемана, 1900. Вып. 2. 287 с.
5. Гаврилюк С.В. Історичне пам'яткознавство Волині, Холмщини і Підляшшя (XIX – початок XX ст.): монографія. 2-ге вид. доп. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. 536 с.
6. Костриця М. Волинське церковно-археологічне товариство та його роль у розвитку краєзнавства. *Краєзнавство*. 2005. № 1. С. 43–51.
7. Кушпетюк О. 150 років з часу заснування першого музею Волині. *Науковий вісник СНУ ім. Лесі Українки. Історичні науки*. Луцьк: Вид-во СНУ, 2015. Вип. № 7 (308). С.156–162.
8. Левицкий О. [Рецензия]. *Киевская Старина*. 1901. № 11. С. 95–109. Рец. на Волинский историко-археологический сборник. Издание распорядительного комитета Волинского Церковно-Археологического Общества. Житомир, 1900. Вып. 2. 287 с.

9. Міщук С. Рукописно-книжкова спадщина Волині у другій половині XIX – 30-х рр. XX ст.: дослідження, опис, доля. *Волинські історичні записки* : зб. наук. праць. 2008. Т.1. С. 105–116.
10. Перетц В. Н. Отчёт об экскурсии семинария русской филологии в Житомир 21-26 октября 1910 года. Киев : Типография Императорского Университета св. Владимира, 1911. С. 47–51.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-270-1-16>

ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ВИДАТНОГО УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВЦЯ МИКОЛИ АНДРІЙОВИЧА МАРКЕВИЧА

Левдер А. І.

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри історії

Міжнародного економіко-гуманітарного університету

імені академіка Степана Дем'янука

м. Рівне, Україна

Микола Андрійович Маркевич народився 7 лютого 1804 року у с. Дунаєць Глухівського повіту Чернігівської губернії (тепер Глухівського району Сумської області) у небагатій дворянській сім'ї, яка походила з давнього козацько-старшинського роду Марковичів-Маркевичів. Його дитинство пройшло у Сокиринцях, Рудівці й Турівці. У 4 роки він уже вмів читати й писати українською, російською, німецькою та французькою мовами. Здобув освіту у приватному пансіоні у с. Лапинці Прилуцького повіту 1814–1817 рр. та Санкт-Петербурзькому благородному пансіоні Головного педагогічного інституту 1817–1820 рр. Під час навчання в пансіоні здобув музичну освіту.

З 1820 р. служив в армії, де познайомився з майбутніми діячами декабристського руху С. Волконським, В. Кюхельбекером, П. Пестелем, К. Рилевим. Спілкувався з відомим літературними діячами: Є. Гребінкою, Г. Квіткою-Основ'яненком, Є. Баратинським, А. Дельвігом, О. Пушкіним. Ці знайомства надихнули М. Маркевича до написання перших поезій, виконаних у дусі канонів класицизму, а також перекладів романтичних поезій Дж.-Г. Байрона та Ф. Шиллера. Перший вірш М. Маркевича був опублікований 1820 року В. Жуковським у журналі «Невський зритель». На той час Микола був юнкером

Курляндського драгунського полку. У 1824 р. він вийшов у відставку в чині поручника і оселився у с. Турівка, де прожив до кінця життя [2].

У 1831 р. вийшла збірка його віршів «Украински мелодии. Сочинение Николая Маркевича». До своїх творів М. Маркевич сам писав музику. Так у 1840 р. у Москві була видана збірка «Народные украинские напевы, положенные для фортепьяно Николаем Маркевичем» [1, с. 215].

Все життя М. Маркевич збирав історичні документи козацької доби з метою створення українського енциклопедичного словника, аби в ній усі охочі могли знайти історичну, географічну, статистичну інформацію про Україну, біографії видатних особистостей. Упродовж 10 років написав понад 100 тисяч статей для енциклопедії, систематизував їх за алфавітом у 30 зошитів, загалом підготував для публікації 11 томів по 600 сторінок кожен [4, с. 110].

У 1842–1843 рр. була надрукована головна історична праця М. Маркевича – «История Малороссии» у 5-и томах, у якій лише перші 2 томи містять авторський виклад, а 3 інші – документи, матеріали, примітки, покажчик імен тощо. Зокрема, у додатках до 5-го тому вміщено відомості про кількість військ та населення за різними джерелами, список полків, устрій і управління, таблиця гетьманів, списки генеральної старшини, церковних ієрархів, хронологія битв тощо. Дослідник запропонував власну періодизацію історії України, побудовану за принципом контрастності – періоди слави та піднесення чергуються з епохами занепаду. Російська критика (В. Белінський, Й.-Ю. Сенковський та ін.) гостро засудила цю працю Маркевича за її науковий рівень та найбільше – за «малоросійський патріотизм» автора. У журналі «Библиотека для чтения» його звинуватили у написанні історії «мікроскопічної країни» Малоросії, в якій «...не більш як мільйон населення та сорок тисяч розбійного козацького війська» [5, с. 78].

Після публікації історичної праці «История Малороссии» упродовж майже 15 років не з'явилося жодної друкованої праці М. Маркевича. Друкувати його знову почали тільки після смерті імператора Миколи I.

М. Маркевич також є автором ряду етнографічних творів: «О климате Полтавской губернии» Москва, 1850 р., «О народонаселении Полтавской губернии» Київ, 1855 р., «Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян» Київ, 1860 р., «Сборник малороссийских песен», історичного і статистичного опису Чернігова та інших. Він написав чимало розвідок з історії українського гетьманства та козаччини: «Первая любовь, подвиги и кончина Тимофея Хмельницкого»; «Мазепа»; «Гетьманство Барабаша» [3, с. 39].

За життя історик встиг долучитись до укладання українського словника на 45000 слів з прислів'ями, приказками, казками, піснями, старовинними універсалами, листами. Отримавши у спадок велику

родинну бібліотеку, Микола Андрійович заледве не з юнацьких літ її поповнював. Був відомим колекціонером давніх історичних документів і створив у Турівці великий архів із рідкісними стародруками, історичними манускриптами, гетьманськими універсалами, листами видатних діячів. Архів налічував понад 12 тисяч рукописів українською, польською, французькою, німецькою, турецькою, татарською, латинською, грецькою, грузинською, вірменською, російською мовами.

Майже половину з них історик встиг класифікувати, систематизувати та ввести до каталогу. Серед відомих у тому архіві були документи гетьманів Івана Скоропадського, Кирила Розумовського, Кочубеїв і Гудовичів, матеріали з книгозбірні Петра Рум'янцева, бібліотека Іполита Богдановича, де містилось 400 томів книжок, рукописи, та інші унікальні рукописні й друковані документи.

Відомо, що М. Маркевич мав намір видати свій архів, потім планував продати право на видання колекції – під загальною назвою «Маркевичівський архів». У 1851 р. у виданні журналу «Отечественные записки» була розміщена стаття М. Маркевича з проханням надати допомогу в опублікуванні матеріалів з його архіву. Проте через тяжку хворобу та фінансову скруту історик був змушений продати основну частину своєї збірки відомому колекціонеру поміщику І. Лукашевичу і у 1870 р. нащадки останнього продали колекцію документів Московському Рум'янцевському музею [4, с. 47-48]. Бібліотеку Маркевича (понад 4000 томів) та частину рукописів з його колекції придбала Колегія Павла Галагана. Нині зібрані істориком колекційні матеріали зберігаються у відділі рукописів Російської державної бібліотеки у Москві, а особистий архів історика (листи, переклади, рукописи статей, щоденники, спогади та інші матеріали) в архіві Інституту російської літератури РАН у Санкт-Петербурзі.

Помер Микола Андрійович 21 червня 1860 року і був похований у родинному склепі при церкві Всіх Святих у с. Турівка.

Література:

1. Артюх Л. Передмова // Маркевич М.А. *Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян*. Київ, 1992. 235 с.
2. Сроха М. Марковичі з Сваркового, Маркевич з Дунайця. *Глухівщина*. 1995. 4 жовтня. С. 3.
3. Сфремов С.О. Історія українського письменництва. Київ, 1995. 187 с.
4. Качкан В.А. Українське народознавство в іменах : навч. посібник. Київ, 1995. 305 с.
5. Косачевская Е.М. Письма Н.А. Марковича к О.М. Бодянскому. *Духовная культура славянских народов*. Ленинград, 1983. 250 с.
6. Пономарьов А.П. М.А. Маркевич. *Українці: народні вірування, повір'я, демонологія*. Київ, 1992. 218 с.

РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ПОСТАТІ ІВАНА МАЗЕПИ В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Мартинюк Т. С.

*здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти
2 курсу, спеціальності 014 Середня освіта (Історія)
Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янчука
м. Рівне, Україна*

Потреба у створенні бази історіографії мазепознавства визначається необхідністю об'єктивного аналізу наслідків гетьманування Івана Мазепи і характеристики володаря України як політика, державника, дипломата, полководця, розбудовника культурних, освітніх та православних осередків на території Гетьманщини.

Відповідно до оцінок вітчизняного дослідника Т. Чухліба, у 2004 р. в докладному переліку С. Павленка «Бібліографія публікацій та документальних матеріалів про гетьмана І. Мазепу та його добу» містилося 1 757 позицій, а станом на 2009 рік у відповідних матеріалах до бібліографії доби І. Мазепи (1688–2009) О. Ковалевської – вже 2 039 позицій [3, с. 26]. Звичайно, що це не вичерпний перелік, оскільки він істотною мірою зріс за подальше десятиліття.

Загальновідомо, що у період Російської імперії та СРСР відбувалися спроби знищення пам'яті про гетьмана Мазепу і спотворення образу українського лідера. Водночас це передбачувало спричинило активний інтерес до теми злуки й соборності українських земель, якої побоювалися представники ворожої Україні держави (як тоді, так і наразі це Московщина). З огляду на вказане, з кінця 1980-х років обсяг наукових розвідок і публікацій, які були присвячені періоду правління І. Мазепи та його послідовників зростав у прогресії, яку можна вважати геометричною [3, с. 26].

Історики у ХХ ст., насамперед представники української політичної думки, також оцінюють постать гетьмана Івана Мазепи через його роль для визвольної боротьби Гетьманщини та участь у коаліції проти Московської держави (на чолі зі шведським монархом Карлом XII). Про постать гетьмана на тлі доби ранньої модерної історії України, а також державотворчі концепції І. Мазепи, що передбачали встановлення єдиної влади на Лівो- та Правобережній Україні писали практично всі

видатні «класики» української історичної науки – Д. Яворницький, М. Грушевський, М. Костомаров, Д. Дорошенко, В. Липинський.

Історіографія гетьманства Івана Мазепи є однією з найбільш розгалужених порівняно із вивченням історії періодів правління інших гетьманів України у часи після смерті Б. Хмельницького.

Незалежність України стала черговим поштовхом для нового розуміння державотворчої діяльності Мазепи. Тому черговий етап вивчення зазначеного наукового питання розпочався у модерній українській історіографії в період після 1991 року.

Історіографія щодо зовнішньополітичного курсу І. Мазепи складається зі значного числа (сотень) наукових творів. Зазначений потужний інтерес дослідників до постаті гетьмана є не випадковим, оскільки Мазепа був видатною історичною особою, яка не лише 22 роки була на вершині влади у Лівобережній Гетьманщині, але й розробила цілісну зовнішньополітичну концепцію зі злуки частин колишньої держави Б. Хмельницького по обидва боки Дніпра під єдиною гетьманською булавою.

Аналіз історіографічних джерел свідчить про те, що лише в українській науці кінця ХХ – перших десятиліть ХХІ ст. зрештою було відновлено історичну правду про політичні концепції Івана Мазепи. Відтак були усунуті й подолані фальсифікації та перекручування російських та радянських хибних тлумачень стосовно об'єднавчої політики українського видатного державного діяча.

У великому числі тогочасних джерел містяться відомості стосовно політичної ситуації, яка склалася у найближчому оточенні І. Мазепи й серед полково-сотенної верхівки Гетьманщини упродовж 1700–1709 рр.

Вказані дані можна використати як у рамках накопичення різноманітних відомостей щодо мазепинської доби, так і рамках презентації політичного життя, дипломатії й культурної боротьби за соборність української держави (принаймні у рамках Лівобережної і Правобережної України, а також Запоріжжя). При цьому актуальним питанням може вважатися розкриття політичних зв'язків І. Мазепи та його оточення з представниками української політичної еліти (нобілітету) на Правобережній Україні. Зазначене дає змогу оцінити неоднозначну постать Мазепи та його оточення як видатних політичних діячів періоду потенційної злуки Лівобережної та Правобережної частин України.

Джерела дозволяють зрозуміти мотивацію політичних кроків і концепцій І. Мазепи в оточенні його союзників та ворогів, і, що важливо – у вельми широкому спектрі, який охоплює не територію Гетьманщини і Правобережжя, але й інші країни Східної, Центральної й Північної (Швеція) Європи. Звичайно, що при цьому досить легко провести паралелі між політичною та військовою історією Гетьманщини й Правобережної України у період кінця ХVІІ – початку

XVIII ст. і нинішнім драматичним сьогоденням України, коли частина території нашої країни знову знаходиться під московською окупацією.

Відаючи належне вже розглянутій джерельній базі, слід зазначити при цьому, що водночас вагомими перспективними напрямками розгляду історичної ваги і ролі Івана Мазепи як одного із ідейних творців соборної України є знаходження глибинних мотивацій і засад його поведінки та політико-дипломатичної діяльності. Зазначене може бути здійснене виключно за рахунок глибокого аналізу джерел, у т. ч. знаходження нових документів, які ще не введені у науковий обіг [11, с. 105].

Отже, підсумуємо, що в українській історіографії XIX століття постать І. Мазепи та його політичні погляди завжди розглядалися із контраверсійних позицій. Окремі оцінки є проросійськими (М. Костомаров, О. Лазаревський), а певні претендують на об'єктивність навіть виходячи із сучасних позицій (М. Грушевський, В. Антонович).

Початок незалежності України ознаменувався появою ґрунтовних праць про державницьку концепцію І. Мазепи у О. Апанович (концепція «Великої ідеї гетьмана І. Мазепи»). Д. Журавльов зазначає, що концепція єдності Правобережної й Лівобережної частин України у період другої половини XVIII століття трансформувалася у політичне прагнення із приєднання до Гетьманщини і регіонів Півдня України. При цьому, на думку науковця, досить непопулярна у широких верствах соціальна й кадрова політика І. Мазепи дещо викривила образ лідера Гетьманщини у різних верствах населення. В. Станіславський концентрував увагу на відносинах І. Мазепи із правобережним полковником С. Палієм.

Окремі фахові дослідження, присвячені І. Мазепі та його державницьким ідеям, мали американські історики, зокрема Орест Субтельний, Кларенс Меннінг, Губерт Бабінський, а також Теодор Мацьків. При цьому більша частина праць американських істориків найбільш часто торкалися відмінних суджень політичних пошуків гетьмана І. Мазепи між Швецією і Московією.

У рамках сучасної історіографії сформовані усі умови й перспективи для подолання оціночних стереотипів стосовно особистості Івана Мазепи й разом із тим сформувало певні умови для посилення оціночних критеріїв у рамках української історичної науки. Наявний процес наукового й суспільного розвитку не має призвести до однобічної апологетики гетьмана, а сприятиме критичному й об'єктивному висвітленню ролі об'єднувачих концепцій Мазепи у ранній модерний час

Література:

1. Борщак І., Мартель Р. Іван Мазепа. Київ: Видавництво СП «Свенас», 1991. 136 с.
2. Гетьман Іван Мазепа: постать, оточення, епоха. Зб. наук. праць / відп. ред. В. А. Смолій ; відп. секр. О. О. Ковалевська. Київ : Інститут історії України НАНУ, 2008. 398 с.

3. Іван Мазепа та його епоха. Зб. наук, праць / редколегія: О. В. Рудник (голова) та ін. Київ : Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, 2019. 172 с.
4. Крупницький Б. Гетьман Мазепа та його доба. Київ : Видавництво «Україна», 2003. 240 с.
5. Мазепа: Збірник. Київ : Мистецтво, 1993. 240 с.
6. Оглоблин О. Іван Мазепа та його доба. Нью-Йорк – Париж – Торонто, 1960. 408 с.
7. Полонська-Василенко Н. Історія України. У 2 т. Т. 2. Від середини XVII століття до 1923 року. Київ : Либідь, 1992. 608 с.
8. Смолій В., Іван Мазепа. *Володарі гетьманської булави: історичні портрети*. Київ, 1994. С. 385–402.
9. Субтельний О. Мазепинці. Український сепаратизм на початку XVIII ст. Київ : Либідь, 1994. 240 с.
10. Таирова-Яковлева Т.Г. Іван Мазепа и Российская империя: история «предательства». Москва : Издательство Центрполиграф, 2011. 525 с.
11. Чухліб, Т. В. Шлях до Полтави: Україна і Росія за доби гетьмана Мазепи. Київ : Наш час, 2008. 263 с.
12. Історіографічна класика. Антологія української історичної думки XIX-XX ст. / відп. ред. і авт. вступ. слова В. Смолій. Київ : НАН України. Ін-т історії України, 2020. 600 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-270-1-18>

УКРАЇНСЬКА ЖАННА Д'АРК

*Присвячується
120-й річниці з дня народження
Олександри Соколовської*

Онищук В. Л.

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти, 2 курсу,
спеціальності 014 Середня освіта (Історія),
т.в.о. директора Новоград-Волинського ліцею з посиленою військово-
фізичною підготовкою Житомирської обласної ради
м. Новоград-Волинський, Житомирська область, Україна*

У кожній країні є своя Жанна д'Арк. На Житомирщині такою національною героїнею є діва-воїн із Горбулева, яка народилася 1 грудня 1902 р. – Олександра Соколовська, була останньою восьмою дитиною

дяка Тимофія Соколовського та Явдохи Квасніцької. Це була одна з сімей української патріотичної сільської інтелігенції, які стали одними з ідеологів та організаторів Національно-визвольної війни українства 1917–1920-х рр. Саме зусиллями родини Соколовських Горбулівське земське парафіяльне училище у 1917 р. було переформоване в україномовну гімназію. Її директором стала дружина старшого брата Дмитра Соколовського – Надія. Але, оскільки родина Соколовських, що дала Україні чотирьох отаманів, боролася проти більшовиків, то більшість відомостей про неї у радянські часи було приховано, а їх імена стерті з історії. Правда про отаманський рух під час Громадянської війни у наші часи стала доступною завдяки розвідкам науковців та письменників, що об'єдналися довкола історичного клубу «Холодний Яр», який очолює історик Роман Коваль. У своїй книжці «За волю і честь» історик згадує і про Марусю-Олександру Соколовську. З початком російсько-української війни родина активно приєднується до збройної боротьби. Наймолодший з братів Олексій першим взяв зброю до рук. Зібрав дві сотні козаків та пішов вибивати більшовиків з Радомишля. Але вже 5 січня 1919 року після придушення більшовицького заколоту в Коростишеві Олексія було вбито. Довгий час не було відомо, де похований Олексій Соколовський. Після смерті брата бере шаблю до рук Дмитро Соколовський, старший за нього на шість років. Батько, 67-річний Тимофій Соколовський, очолює штаб повстанського загону. Вже у березні 1919 року загін Дмитра Соколовського, що налічує до 8000 бійців, продовжує боротьбу, атакуючи більшовиків по всьому Центральному Поліссі – від Київщини до Новограда-Волинського, його зона бойових дій «розляглася на 150 верст у довжину та на 75 верст у ширину, де отамана всі знали, надзвичайно шанували, та допомагали – хто чим міг», пише того року газета «Трудова громада». Отаман Соколовський підтримує зв'язок з іншими поліськими загонами, зокрема Ілька Струка, що воює на півночі Київщини, Івана Галаки на Чернігівщині, а також отаманами Поділля й Наддніпрянщини. Зазнавши кількох поразок, більшовики кидають проти загонів Соколовського два додаткових піхотних полки та кавалерію. На поміч поліським повстанцям армія УНР висилає загони отамана Волинця з Поділля, які наприкінці квітня 1919 р. разом із соколовцями б'ють червоних у Горбуліві та околицях і в травні поновлюють владу УНР у Радомишлі, а в червні разом із загонами Колесниченка й Палієнка – у Новограді-Волинському. У відповідь більшовики проводять спецоперацію – за обіцяні «мільйони рублів» вербують кума отамана Дмитра Соколовського, який і вбиває в ніч на 8 серпня його пострілом з-за вікна під час наради в рідному Горбуліві. Під час поховання Дмитра більшовики обстріляли похоронну процесію, після чого Дмитро Соколовський таємно вночі був похований на кладовищі села Корчівка поруч з Горбулевим. Місце

поховання Дмитра Соколовського зберігалося в таємниці 90 років. Після смерті брата на чолі повстанців стає старший брат – Василь Соколовський, який формує із загону бригаду імені Дмитра Соколовського, що в складі I-го корпусу Армії УНР бере участь у наступі на Київ. Українці розбивають більшовиків на більшій частині Центрального Полісся, відновлюючи контроль над Житомиром, однак від рук зрадників гине й третій брат з родини Соколовських – Василь Соколовський [2]. Останній з чотирьох братів – Степан – має сан священника, що не дозволяє йому воювати, а потрібно було обирати отамана. Оскільки магія прізвища Соколовських була дуже сильна, то погляд повстанців зупинився на Олександрі, яка воювала разом із братами. Саме учителькою її називали в своїх дослідженнях історики. І тільки згодом з'ясувалося, що вона через війну не змогла закінчити повний курс навчання (була гімназисткою 4 класу), але уже викладала дітям у гімназії. Тому ніхто із дослідників не здогадувався, що ця вчителька така юна. Дівчина була зв'язковою, маючи ораторські здібності, їздила по селах, вербувала повстанців. Один із них – письменник Клим Поліщук так описував її: *«Вона була в чоботях із острогами, короткій спідниці, синій чумарці і сірій шапці з червоним шликом, вздовж якого виписано чорнилом: «Смерть ворогам України!»*. На прадавньому древлянському капищі Горбулева – Дівч-горі – 16-річна дівчина справляє ритуал козацької посвяти. Розповідають, що вона набрала в кубанку-шапку жорстви і поклялася: *«Нехай кожен камінь цей упаде на голову ворогам!»*. І Саша Соколовська, молода вродлива дівчина з трішки рудавим волоссям і веснянками, стала отаманом Марусею. Маруся очолила загін із 1000 козаків – 300 кінних і 700 піших вояків. В серпні 1919 р. вони разом із частинами Української Галицької Армії наступали на Київ. Сотник УГА Василь Бачинський, який зі своєю частиною пробивався до столиці, зустрівся тоді з Марусею в селі Вересах біля Житомира. Перше, на що він звернув увагу, це «гострий погляд, сміливий вояцький зір» дівчини і «кріс через плече». Маруся хотіла приєднатися до галичан. Красзнавець Петро Лісовий переповідає спогади інших безпосередніх очевидців про Марусю Соколовську: *«Була дуже сміливою, першою кидалась в атаку, швидко приймала рішення, миттєво оцінивши обстановку. Її накази не обговорювалися. Статечні сільські дядьки навіть побоювалися невисокої на зріст, але відчайдушною дівчини»*. У 1920 р. зі своїм нареченим Оверком Куравським, братом Степаном і вірним козацтвом Маруся рушила на південь, на Поділля. То був час українсько-польської спілки. На початку листопада 1920 р. її загін перебував неподалік Козятина. Маруся намагалася пробитися через фронт на з'єднання з армією УНР. Але перевага червоних частин у прифронтовій смузі стала цьому на заваді. Тож довелося її війську відійти на південь на певну відстань від театру

бойових дій. А вранці 10 листопада більшовики перейшли в наступ по всій лінії фронту, і армія УНР почала відступати, віддаляючись від загону Соколовських. Тому мусила Маруся продовжити боротьбу в тилу червоної армії. Вже 14 листопада 1920 р. в містечку Вахнівці (нині це село в складі Липовецького району Вінницької області) гайдамаки Марусі вщент розтрошили продзагін 24-ї залізної дивізії. Після цього вони розігнали продзагін у селі Брицьке того ж повіту, забравши при цьому загарбаний червоними фураж. Із цього ж села кілька чоловік зголосилося до загону Марусі, а її брат, отець Степан за сестрою далі не пішов, вирішив залишитися у Вахнівцях і служити тут у церкві. Маруся в Брацлавському повіті з'єдналася з трьома повстанськими відділами. Об'єднаний загін очолили Артем Онищук і Маруся Соколовська [3]. Слава про героїчну боротьбу Марусі та інших членів родини Соколовських поширилася по всьому Поліссі. Постановою Директорії УНР вдові отамана Дмитра – Надії Соколовській було призначено пенсію. Немає і точних даних про загибель Марусі Соколовської. Є припущення, що загін Соколовської був розбитий регулярними частинами червоної армії, а важко поранену Марусю замучили до смерті. Про існування її могили твердив і Клим Поліщук у книзі «Червоне марево. Нариси і оповідання з часів революції». Він навіть описав могилу, на ній була нібито табличка: *«Тут спить донька України Маруся Соколовська, родом із Горбулева Радомишльського повіту. Боролася за право. Загинула від руки зрадника. Прохожий, схили голову перед її завчасною могилою!»*. Але в родині Соколовських існувала інша версія. Тут стверджували, що Марусю не вбили, а вона із сотнею козаків гайнула за Дунай, а потім виїхала до Канади. Рідня тихо раділа, що їй вдалося вберегтися. Можливо, якийсь час Маруся жила в таборах інтернованих у Румунії або Польщі. Напевне, поруч був і Оверко Куравський. А в Канаду Маруся якщо і виїхала, то, напевне, жила там під чужим ім'ям, може, тому що хотіла вберегти свою родину від більшовицьких переслідувань [2]. Після падіння радянської влади в Горбулеві були відновлені могили членів родини Соколовських та встановлено пам'ятник козакам і козачкам «соколовцям», що полягли в українсько-радянській війні 1917-1921 рр. Увіковічив пам'ять про Олександру і письменник Василь Шкляр у своєму історичному романі «Маруся». Ось як він описав Марусю у своєму творі: *«Спершу вони побачили хмару куряви, яка швидко наближалася в їхній бік, ... Це був добре виряджений почет отамана Соколовського, якого вони виглядали, і попереду, видно, їхав сам отаман ... Щоправда, і верхівець той був невеличкий, – як на отамана, зовсім дрібний, – а те, що вони побачили ще через хвилю, ошелешило не тільки поручника Гіряка. ... однак приголомшив їх вершник на тому коні чи, певніше сказати, вершниця, бо то була дівчина із золотою косою, що спадала на ліве плече з-під*

козацької смушевої шапки. Зодягнута була як парубок .... За плечима у дівчини був короткий австрійський карабін, ремінець... З маківки сивої шапки конусом звисав червоний шлик, і коли кінь, ще гарячий від бігу, крутнувся на місці... Мирон прочитав на шлику гасло, написане синім чорнилом: «СМЕРТЬ ВОРОГАМ УКРАЇНИ!» [4].

13 листопада 2021 року в Коростишеві під час урочистого відкриття монумента на честь отаманів Соколовських Василь Шкляр назвав Марусю Соколовську українською амазонкою і нашою Жанною д'Арк. На стелі викарбувані відомі слова відважної дівчини: «*Мужність там, де є любов до України*» [1].

Література:

1. На Житомирщині з'явився монумент отаманів Соколовських URL: <https://litgazeta.com.ua> (дата звернення: 16.10. 2022).
2. Отамани з родини Соколовських URL: <https://bandera.lviv.ua> (дата звернення: 15.10. 2022).
3. Чужа О. Легенда про поліську отаманку Марусю. URL: <https://zakarpattia.net.ua> (дата звернення: 15.10. 2022).
4. Шкляр В. Маруся. Харків, 2017. 384 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-270-1-19>

ПОВЕРНЕННЯ З НЕБУТТЯ: ВОЛОДИМИР ОСТРОВСЬКИЙ – УКРАЇНСЬКИЙ КУЛЬТУРНИЙ, ГРОМАДСЬКИЙ І ПОЛІТИЧНИЙ ДІЯЧ

Понедільник Л. А.

кандидат історичних наук,

доцент кафедри історії України та археології

Волинського національного університету імені Лесі Українки

м. Луцьк, Волинська область, Україна

Серед когорти представників націоналістичного напрямку в літературі Волині й Холмщини 20–30-х рр. ХХ ст. був Володимир Островський (1881–1950 рр.). Сьогодні це прізвище поступово повертається в українську культуру. Одразу після проголошення незалежності України, 1991 р. у журналі «Дзвін» була опублікована повість прозаїка «Сміх землі». Рукопис цієї повісті зберігається у відділі україніки Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника [1, с. 66].

Дипломований педагог, випускник Холмської учительської семінарії, поряд з основною працею поєднував видавничу і творчу діяльність. Упродовж першої половини 1920-х років редагував часописи «Духовна бесіда», «Українська Громада» у Варшаві. Згодом з'явилися власні журнали «Наш світ», «Нарід», газета «Нова доба», які видавалися у Луцьку.

Головною справою усього життя В. Островського було «українське питання». Будучи членом редакції журналу «Українська трибуна» (1921–1922), проявляв активність і відстоював позиції Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО), займався агітацією напередодні виборів до польського парламенту 1922 р.

За завданням УНДО з метою активізувати громадсько-політичне життя українського населення Волині під час виборів до парламенту в Польщі 1928 р., В. Островський змушений був переїхати до Луцька. Там він брав участь у багатьох суспільно-культурних, господарських заходах українських установ. 1930 р. влада заарештувала активіста і відправила до Луцької в'язниці.

У своїх творах митець зображував нужденне життя волинських селян, був палким виразником їхніх ідей. Про це свідчить написаний ним твір «Сільське страхіття». Боротьбу за православну віру, В. Островський показав в оповіданні «Хрест отця Василя». У збірці оповідань «За ґратами» за допомогою пера, письменник закликав до боротьби проти національного й соціального поневолення [5, с. 328]. Водночас він палко любив волинський край, його природу і уся його творчість була пронизана щирими почуттями до волинян. Його віра у те, що Волинь прокинеться зі сну й настане світанок, прийде нове життя, якого гідні її люди, прослідковується у втіленні образу весни, яку митець ототожнює з красунею-дівчиною.

Разом з тим письменник розумів, що за відсутності фінансових засобів «завдання високої літератури можна і треба виконувати засобами масового, загальнодоступного мистецтва» [6]. У 1934 р. на сторінках Луцького видавництва «Сьогодні» було надруковано збірку віршів В. Островського «Сільські стежини». 1935 р. часопис «Наш світ» опублікував його оповідання «Журавлі» та повість «Вогнене око» (1936). У цих творах, написаних автором, змальовується важка доля українців Холмщини [3]. Упродовж 1930–1940-х рр. з'явилися нові творчі доробки письменника. Серед них – історичні повісті «Князь Сила-Тур» (1938 р.), «Зайшло сонце в Холмі» (1940), вірші «Холмщина до України», «Шлях Холмщини». Вони перекладалися російською та італійською мовами. Після повернення у 1940 р. до Холма, В. Островський заснував і очолив етнографічний музей при Холмському Свято-Богородицькому братстві.

Для В. Островського справою честі була підготовка і видання україномовних підручників для початкової школи. Працюючи у Вінницькій вищій початковій школі, розробив і видав посібник «Методика розв'язання арифметичних задач», букварі, читанки. Підготував альбом фотографій православних церков і монастирів, зробив опис пам'яток архітектури та історії Холмщини [2, с. 680].

Радянська влада переслідувала талановитого митця і згодом жорстоко помстилася. Під час депортацій середини 1940-х рр. його разом з іншими українцями-холмцанами направили до Станіслава (тепер Івано-Франківськ). Там він працював директором базової школи профтехучилища, яка готувала вчителів шкіл. У відповідь на відмову співпрацювати з радянськими органами, 1946 р. письменника звинуватили в приналежності до «українських буржуазних націоналістів». Твори В. Островського були заборонені, книги вилучалися з бібліотек і знищувалися [1, с. 67]. Під час зборів Львівської організації Спілки письменників України 10 вересня 1946 р. було оголошено список ворогів українського народу, до якого внесено і ім'я письменника. Майбутній лауреат Ленінської премії М. Бажан виступив як звинувачувальна сторона проти В. Островського, назвавши його «вовком, який під виглядом вівці ввійшов у радянську літературу». Після цих подій письменника звільнили з посади директора школи і через два роки – 7 квітня 1950 р., він помер за загадкових обставин. Могила В. Островського не збереглася [1, с. 68].

Володимир Островський, як і інші волинські поети і прозаїки міжвоєнного часу, постійно перебував в пошуках кращого виразу власного таланту та прагнув віднайти способи донести живе слово до читача задля формування його світобачення.

Література:

1. Господин А. Володимир Островський – невтомний працівник Волині. Літопис Волині : наук.-популяр. зб. волинезнавства / за ред. М. Боровиковського. Вінніпег : Ін-т Дослідів Волині, 1966. Ч. 8. С. 66–68.
2. Малюта О.Ж. В. Островський Володимир Павлович. Енциклопедія історії України. Київ : Наукова думка, 2010. Т. 7 : Мл – О. С. 679–728 с.
3. Наш світ. 1935. 15 серп. С. 15.
4. Островський Володимир. Українська мала енциклопедія : Буенос-Айрес, 1962. Т. 5 : Ол – Пер. С. 1255.
5. Революційні поети Західної України. Київ : Радянський письменник, 1958. 464 с.
6. Синюк С. Справжній Островський. URL: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Vqya05gmJXMJ:https://slovopravdy.com.ua/nevidoma-volynska-knyzhnist-sergiya-synyuca/&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua> (дата звернення: 10.10 2022).

ДЕРЖАВОТВОРЧА КОНЦЕПЦІЯ ІВАНА МАЗЕПИ

Соловей Т. В.

*здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти,
2 курсу, спеціальності 014 Середня освіта (Історія)
Міжнародного економіко-гуманітарного
університету імені академіка Степана Дем'янчука
м. Рівне, Україна*

Постать Івана Мазепи викликає великий інтерес у сучасних українців, які проживають на своїй історичній батьківщині, а також далеко за її межами. На сьогодні суперечливі оцінки ролі І. Мазепи в українській історії вимагають встановлення історичної істини. Іван Мазепа є найбільш відомим гетьманом Війська Запорозького, діяльність якого виглядає геройською і для сучасних українських патріотів. Він завжди вважав союз з Московією тимчасовим явищем та тимчасовим союзником, і якщо московський цар робив чергові спроби закріпитися на українській землі, то Іван Мазепа старався негайно вивести підконтрольну територію з-під влади Кремля, адже для нього Україна завжди була вище власної вигоди і особистого щастя. І з самого початку обрання його гетьманом Лівобережної України, І. Мазепа в основу своєї діяльності поклав концепцію незалежності України [1].

Таким чином, гетьманування І. Мазепи було останнім, за якого ще Українська держава майже цілком мала свій автономний державний устрій, накреслений попередніми договорами. Після Мазепи розпорядженнями Петра I відносини між Московією й Україною були змінені так кардинально, що від попередньої автономії України лишилися незначні рештки.

Аналізуючи державотворчі підходи Івана Мазепи слід відмітити, що припинення громадянської війни («Великої руйни» 1657–1687) сприяло відродженню економіки і впливовості України у світі. Економічне відродження почалося з розвитку орних українських земель, адже зникло випалювання посівів, місцеве населення вже не викрадалося в рабство та стали відсутніми міжусобиці. У своїй внутрішній діяльності Іван Мазепа встановив «громадянський мир» на Гетьманщині, роздаючи старшині землі (про це свідчать гетьманські універсали В. Борковського, П. Левенцю, М. Миклашевському, І. Скоропадському), не забуваючи при цьому інтереси простих козаків, права, оподаткування та відробіток яких закріплені універсалами від 1691, 1692, 1693, 1701 рр. За гетьманування І. Мазепи набуває юридичного оформлення така

соціальна група населення, як «знатне військове товариство». Воно об'єднувало осіб, які мали значний вплив в урядових колах. Вони могли займати важливі старшинські (генеральні) посади, могли й не займати ніяких посад, але від цього їхній вплив на вирішення різноманітних справ не зменшувався.

Отже, Універсали стали найпоширенішою формою актових документів, які видавалися від імені гетьмана, генеральної старшини і полковників. За змістом гетьманські універсали віддзеркалюють різні сторони життя Лівобережної України, розкривають механізм діяльності гетьманського уряду.

У зовнішній діяльності Іван Мазепа зміцнив міжнародний імідж України, завдяки його дипломатичному підходу по налагодженню добросусідських відносин з царівною Софією, князя Голіцина та царем Петром I. Не дивлячись, що існувала заборона міжнародних дипломатичних відносин у вигляді «Коломацьких статей», гетьман І. Мазепа мав добрі зв'язки з такими монархічними дворами Європи, як Веттінов у Польщі, Гіраєв у Криму. У своїй політичній діяльності І. Мазепа прагне утвердити незалежність гетьманської влади від царської, що свідчить про прагнення до незалежності Козацької держави.

Державотворчим підходом гетьмана І. Мазепа є активна розбудова освіти в державі. Він постійно піклувався про навчальні заклади, зокрема, власним коштом збудував корпуси Києво-Могилянської академії та Чернігівського колегіуму, а потім збагатив їх бібліотеки рідкісними рукописами. Гетьман сприяв виданню творів української літератури.

Лояльність І. Мазепа до Москви і розбудова Козацької держави, прагнення наблизити її політичну структуру до європейських аристократій, намагання задовольнити інтереси простого народу і низового козацтва – всі ці риси дають підстави визначати державотворчу позицію І. Мазепа як таку, що обстоює принципи конституційно-аристократичного ладу. Він прагнув об'єднати всю Україну під своєю владою, а аристократичне правління є ідеалом для гетьмана.

Цілеспрямована політика Мазепа призвела до загального відродження, яке позначилося не тільки на розвитку всіх галузей мистецтва, а й у сфері філософії, теології, суспільних і природничих наук [2]. Стратегічною лінією церковної політики Івана Мазепа, яка звучала в унісон з його державотворчою концепцією, було прагнення зберегти наскільки можливо автономію УПЦ й навіть розширити її. Прагнув гетьман і до повернення Київської митрополії під омофор Вселенського патріарха.

Аналізуючи незадовільні результати державотворчої діяльності Івана Мазепа слід відмітити, що саме несконсолідованість нації, неготовність пожертвувати особистим, приватним інтересом задля

перемоги загальнонаціональної справи є основними причинами. В ідеалі гетьман бачив Українську державу незалежною і суверенною. До такого політичного рішення він прийшов після багатьох років державницької діяльності. Ця його ідея була підхоплена його політичними наступниками і спадкоємцями. Гетьман І. Мазепа продовжував державотворчу справу Б. Хмельницького, але його діяльність проходила в зовсім інших політичних умовах.

Література:

1. Куташов І. Державотворча концепція і політична діяльність Івана Мазепи. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України* : збірник наукових праць. Київ, 2006. Вип. 32. С. 26–36.
2. Таїрова-Яковлева Т. Г. Іван Мазепа і Російська імперія. Історія «зради». Інститут історії України НАН України. Київ : Кліо, 2017. 404 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-270-1-21>

УЧАСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ОФІЦЕРІВ-АРТИЛЕРИСТІВ РОСІЙСЬКОЇ АРМІЇ В ПЕРШІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ

Стеців Я. В.

ад'юнкт штатний науково-організаційного відділу

Національної академії сухопутних військ

імені гетьмана Петра Сагайдачного

м. Львів, Україна

У наслідок згубного впливу радянської ідеології тематика діяльності українського офіцерства на початку ХХ ст. зазнала численних фальсифікацій і маніпуляцій, а наявні дослідження зазвичай автори подавали у спрощеному та спотвореному вигляді. Відомий український дослідник Микола Литвин влучно зауважив: «Впродовж багатьох десятиліть радянська історіографія, яка обслуговувала ідеологічні потреби комуністичного режиму, всіляко замовчувала або брутально фальсифікувала перебіг Українських визвольних змагань... Були приречені на забуття імена воєначальників і полководців, генералів і адміралів» [1, с. 3]. Історик Володимир Сергійчук зазначав: «Тоталітарна більшовицька система робила все для того, аби не тільки викреслити з історичної

пам'яті народу їхні (офіцерів) імена, а й затаврувати їх, як нібито зрадників своєї нації» [2, с. 254-255].

Відомо, що основу будь-якої армії завжди становив офіцерський корпус. Уже згаданий дослідник М. Литвин виснував: «... жодна армія, незалежно від рівня озброєння і вишколу, не може перемагати без досвідчених воєначальників. Її лице завжди визначають генералітет і офіцерський корпус – становий хребет війська» [1, с. 3]. За період Першої світової війни артилерія закріпила за собою статус провідного роду зброї, одержала потужний імпульс для розвитку, а її команди кадри показали себе якнайкраще. Значного бойового досвіду набули й українські офіцери-артилеристи, які становили кістяк гарматних батареї та дивізіонів російської армії [3]. Події Першої світової війни містять численні епізоди вияву високого рівня морального духу, фаховості та вдалих командних дій у битвах на фронтах російської армії, які не підлягали сумніву.

Вагоме місце в російській армії посідали українські офіцери-артилеристи, які очолювали військові органи управління, гарматні батареї, дивізіони і бригади. Так, генерал-майор **Василь Кирей** (1879–1942, родом із Батурина Чернігівської губернії) під час війни був командиром 4-ї батареї 32-ї артилерійської бригади, штаб-офіцером управління артилерії Південно-Західного фронту, командував 6-ю важкою артилерійською бригадою. Виконував обов'язки інспектора 41-го армійського корпусу та був командиром 23-го армійського корпусу. У листопаді 1917 р. перейшов на службу до 34-го армійського корпусу, який згодом був українізований [4].

На початку світової війни командиром 5-ї батареї 133-го піхотного Сімферопольського полку (Одеського військового округу) був капітан **Володимир Абаза** (1873–?, родом із Катеринославської губернії). У квітні 1915 р. він призначений командиром 1-го дивізіону цього полку, а вкінці серпня потрапив у полон до австрійців. Під час перебування в полоні підвищений до звання підполковника. У січні 1918 р. перейшов на службу до військових формацій Української Народної Республіки (УНР) [5].

Майже з перших днів війни на фронті полковник **Олекса Алмазов** (1885–1936, народився у м. Херсон), який спочатку служив командиром 2-ї батареї 1-го дивізіону 11-ї важкої артилерійської бригади. Із 1917 р. уже командував 1-м важким дивізіоном. Із 1918 р. – командир окремої кінно-гірської батареї Гайдамацького коша Слобідської України військ Центральної Ради (ЦР) [6]. Капітан **Віктор Абаза** (1864–1931, народився в м. Харків) під час війни командував дивізіоном і був ад'юнктом штабу корпусу. Влітку 1917 р. брав активну участь в українізації артилерії російської армії. Наприкінці 1917 р. перейшов на службу в українське військо, де очолив курінь 4-го стрілецького полку

1-ї Української стрілецької (сірої) дивізії у Володимирі-Волинському [7, с. 10; 8].

Полковник **Володимир Богомольний** (1876–?, народився на Харківщині) командував 5-м та 34-м мортирним артилерійським дивізіоном. Із 1918 р. – на службі в армії Української держави (УД) [7, с. 51; 8]. Капітан **Еспер Башинський** (1878–1937, народився в с. Ключевське Камчатської обл., мати – українка) командував 3-ю батареєю 31-ї артилерійської бригади. З 1915 р. – командир 5-го важкого артилерійського дивізіону. З 1917 р. командував 2-м окремим Сибірським артилерійським дивізіоном. Із 1918 р. – на службі в українській армії – командир 2-го дивізіону 1-ї гарматної бригади військ ЦР [9].

Полковник **Левко Богасвський** (1867–?, родом із Полтавщини) служив командиром 9-ї артилерійської бригади на Південно-Західному фронті. Згодом перейшов на службу в Армію УД – командир 6-ї важкої гарматної бригади Полтавського армійського корпусу (м. Ромни) [1, с. 43]. Підполковник **Віктор Вальман** (1879–?, походив із дворян Чернігівської губернії) командував батареєю 1-го Тракторного артилерійського дивізіону та був начальником господарчої частини дивізіону російської армії. З 1918 р. – командир батареї 2-го окремого важкого гарматного дивізіону Армії УНР [7, с. 68; 8].

Полковник **Володимир Война** (1868–?, народився в м. Житомир) брав участь у війні на посаді начальника муштрового відділу управління артилерійського постачання штабу Західного фронту. З 1917 р. командував 1-м дивізіоном 81-ї артилерійської бригади. З 1918 р. був помічником начальника 3-го відділу Головного артилерійського управління Військового міністерства уряду ЦР [7, с. 82; 8]. Полковник **Михайло Годилю-Годлевський** (1875–?, народився в Одесі) на фронті перебував на посаді завідувача артилерійської частини 10-ї російської армії. З 1918 р. перейшов на службу в українське військо [7, с. 109-110; 8]. Полковник **Микола Данилевич** (1866–1936, народився в Москві, мати – українка) пройшов бойовий шлях від командира 3-ї Кавказької стрілецької артилерійської бригади до інспектора артилерії 39-го армійського корпусу. Весною 1918 р. розпочав організацію українських військових частин на посаді начальника артилерії 3-го Одеського армійського корпусу [1, с. 74; 8].

Капітан **Едуард Едель** (1874–?, народився в м. Мітава Курляндської губернії, мати – українка) служив на фронті командиром 5-ї батареї 45-ї артилерійської бригади й очолював 3-тю батарею 86-ї артилерійської бригади. Взимку 1916 р. за бойові заслуги достроково одержав звання полковника. Під час одного з боїв зазнав контузії і був отруєний газами. З 1917 р. командував 1-м дивізіоном 2-ї Української гарматної бригади 1-го Українського корпусу [7, с. 154; 8]. Серед інших українських бойових офіцерів-артилеристів російської армії варто також

відзначити підполковника **Володимира Заіковського** (1870–?, народився у м. Житомир), який на початку війни командував 2-м дивізіоном 70-ї артилерійської бригади, а згодом обіймав посаду начальника штабу 70-ї гарматної бригади на Північному фронті. Взимку 1918 р. перейшов на службу до військ ЦР, де командував 2-ю Сердюцькою гарматною бригадою [7, с. 169-170; 8].

Капітан **Олександр Катхе** (1893–?, народився у м. Вільно, мати українка), який на фронтах Першої світової війни воював у складі 65-ї артилерійської бригади та був нагороджений Георгіївською зброєю. Взимку 1919 р. перейшов на службу в корпус Січових стрільців Дієвої армії УНР, де командував 5-ю гарматною батареєю. Учасник I Зимового походу у складі Галицької армії [7, с. 192; 8]. Полковник **Степан Мальченко** (1858–?, народився у м. Шостка Глухівського повіту Чернівецької губернії), який командував 6-м Туркестанським артилерійським дивізіоном та 3-ю збірною артилерійською бригадою. У літку 1918 р. перебував на посаді завідувача артилерійських складів 5-го Чернігівського корпусу Армії УД. З березня 1919 р. очолив відділ постачання Головного артилерійського управління Дієвої армії УНР [7, с. 267; 8]. Узагальнені дані щодо обійманих посад українськими офіцерами артилерії Російської імперії наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

**Узагальнені дані обійманих посад
українськими офіцерами-артилеристами
(на закінчення служби в російській армії)**

	Підрозділ	К-ть офіцерів
1.	Командир батареї	14
2.	Командир дивізіону	35
3.	Командир бригади	17
4.	Командир дивізії	12
5.	Інспектор артилерії армійського корпусу	11
6.	Начальник артилерійської частини армійського корпусу	3
7.	Начальник штабу армійського корпусу	6
8.	Командувач армійського корпусу	6
9.	Головнокомандувач Румунського фронту	1
Всього		105

Джерело: складено автором на основі [10].

Отже, аналіз бойової діяльності українських офіцерів-артилеристів під час Першої світової війни промовисто засвідчує їхню визначну роль на фронтах російської армії. Набутий бойовий досвід під час участі в Першій світовій війні мав вагомий вплив і на події Української

революції 1917–1921 рр., оскільки значна кількість офіцерів-артилеристів виявили щире бажання боротися за українську державність.

Аналіз прикладів бойової діяльності українського офіцерства на початку ХХ ст. має важливе значення і для виховання сучасних офіцерів ракетних військ і артилерії, адже сприяє формуванню нових військових традицій та відновлює зруйновану радянською пропагандою історичну тяглість між поколіннями в боротьбі за спільну мету – незалежність України.

Література:

1. Литвин М. Р., Науменко К. Є. Збройні Сили України ХХ ст. Генерали та адмірала : монографія. Харків, Львів, 2007. С. 3.
2. Тинченко Я. Ю. Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття / післямова В. І. Сергійчука. Київ : Тираж. центр УРП, 1995. Ч. 1. С. 254–255.
3. Внуков В. П. Артиллерия. Киев, 1937. 74 с.
4. Тинченко Я. Ю. Офіцерський корпус... 2007. С. 195; Тютенко Р. В. Соціальний портрет офіцера... С. 285; Імена самостійної України 1917–1924 рр.
5. Тинченко Я. Ю. Офіцерський корпус... 2007. С. 10; Ткачук П. П., Лозинський А. Ф. Українські полководці на чолі сухопутних військ Збройних сил Російської імперії в роки Першої світової війни. *Військово-науковий вісник*. 2017. № 28. С. 5. DOI: <https://doi.org/10.33577/2313-5603.28.2017.3-20>; Імена самостійної України 1917–1924 рр.
6. Литвин М. Р., Науменко К. Є. Збройні Сили України ХХ ст. ... С. 29–30; Науменко К. Є. Алмазов Олекса Дмитрович. *Енциклопедія Сучасної України*: електронна версія [веб-сайт]. Київ, 2001. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=43821 (дата звернення: 24.11.2021); Тютенко Р. В. Соціальний портрет офіцера... С. 248; Імена самостійної України 1917–1924 рр.
7. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921 рр.): наук. вид. / Ярослав Тинченко. Київ : Темпора, 2007. 536 с.
8. Імена самостійної України 1917–1924 рр.
9. Литвин М. Р., Науменко К. Є. Збройні Сили України ХХ ст. ... С. 38; Волков С. В. Офицеры российской гвардии. С. 56; Тютенко Р. В. Соціальний портрет офіцера... С. 254; Імена самостійної України 1917–1924 рр.
10. Литвин М. Р., Науменко К. Є. Збройні Сили України ХХ ст. ... 2007. 244 с.; Тинченко Я. Ю. Офіцерський корпус... 2007. 536 с.; Тинченко Я. Ю. Офіцерський корпус... Кн. II. 424 с.; Тютенко Р. В. Соціальний портрет офіцера... 246 с; Імена самостійної України 1917–1924 рр.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ:
МИНУЛЕ І СУЧАСНІСТЬ

МАТЕРІАЛИ
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

25 жовтня 2022 р.

м. Рівне, Україна

Підписано до друку 27.10.2022. Формат 60×84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 4,65. Наклад 100. Замовлення № 1222-021.
Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.

Українсько-польське наукове видавництво «Liha-Pres»
79000, м. Львів, вул. Технічна, 1
87-100, м. Торунь, вул. Лубіцка, 44
Телефон: +38 (050) 658 08 23
E-mail: editor@liha-pres.eu
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6423 від 04.10.2018 р.